

PŘÍRUČKA
k 3. vydání
učebnice
ZEMĚPIS SVĚTA 2

Josef Herink
Milan Holeček
a kolektiv autorů

Nakladatelství
České geografické společnosti, s. r. o.
PRAHA 2008

© Autoři: RNDr. Josef Herink, RNDr. Milan Holeček, PaedDr. RNDr. Pavel Červinka, Ph.D.,
RNDr. Leoš Jeleček, CSc., Stanislav Tlach, 1996, 2008

© Nakladatelství České geografické společnosti, s. r. o., Praha 1996, 2008

O B S A H

1. Co je a co není cílem této příručky	3
2. Edice učebnic zeměpisu Nakladatelství České geografické společnosti pro základní školy a víceletá gymnázia a její pojetí	4
3. Struktura třetího vydání učebnice Zeměpis světa 3 a výklad k jejímu použití v procesu výuky	5
4. Metodické poznámky k jednotlivým kapitolám	8
5. Řešení vybraných otázek a úkolů z jednotlivých kapitol	38
6. Doporučené činnosti v průběhu výuky	39
7. Doporučená literatura a podklady, práce s internetem	39

1. Co je a co není cílem této příručky

K metodickým příručkám, které byly v minulosti běžným doplňkem každé učebnice a které pamatují déle sloužící učitelé, přistupovali mnozí z nich s rozpornými pocity. Začínajícím učitelům bezesporu pomáhaly orientovat se v metodických a didaktických otázkách a poskytovaly jim cennou pomoc pro vyučování. Tyto příručky však často jednoznačně předepisovaly vyučovací metody, formy a postupy a snaha o jejich důsledné dodržování, leckdy kontrolovaná školskými orgány, omezovala pedagogickou tvořivost a individuální přístup k učivu. Nakladatelství České geografické společnosti se rozhodlo navázat na dobré stránky, které v minulosti metodické příručky přinášely.

Cílem této příručky je proto především pomoci méně zkušeným učitelům a učitelům bez aprobační práce pro zeměpis. Příručka však může být užitečná i pro zkušené učitele, kteří se nespokojí se stereotypem své práce a hledají novou inspiraci, nové metody, formy a postupy při výuce.

Úvodní kapitoly příručky vysvětlují **základní metodické přístupy**, kterými se učebnice liší od jiných učebnicových titulů. Hlavní část příručky je věnována jednotlivým kapitolám učebnice a usnadňuje učitelům **snáze se orientovat v metodických a didaktických problémech** probíraného učiva a přináší některé **dodatečné informace**. Významnou součástí metodických poznámek k jednotlivým kapitolám jsou **možné rozpracované zeměpisné školní výstupy** příslušného vzdělávacího obsahu (tematického okruhu nebo tematického celku), které představují v podstatě modelové rozpracování očekávaných výstupů (předpokládaných výstupních zeměpisných vědomostí a dovedností) vzdělávacího oboru **Zeměpis (Geografie) v Rámcovém programu pro základní vzdělávání (RVP ZV) do školních vzdělávacích programů základních škol (ŠVP ZV)**. Ty si vypracovává na základě RVP ZV samostatně každá škola. Obsah jednotlivých vzdělávacích oborů v RVP ZV si škola rozpracuje při tvorbě ŠVP ZV již do vlastních vyučovacích předmětů. Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy, uváděné v této příručce téměř ke každé z kapitol učebnice Zeměpis světa 2, mohou účinným způsobem pomoci učitelům v orientaci při vytváření vlastních učebních osnov zeměpisu v ŠVP ZV na své škole.

Systém jmenovaných dvoustupňových kurikulárních (učebních) dokumentů se v současné době stává určujícím v českém školství. **Rámcové programy představují státní standard (normativ)** v nastavení vzdělávacího obsahu **pro všechny absolventy** dotyčného typu školy (zde základních škol a nižších ročníků víceletých gymnázií). **Školní vzdělávací programy** pak vyjadřují ve svých učebních osnovách **školní úroveň** – konkrétní nastavení úrovně vzdělávacího obsahu jednotlivých vyučovacích předmětů každé školy. Školní kurikulum podporuje zároveň autonomní postavení školy a umožňuje rozvíjet její specifické přístupy a možnosti při vytváření vzdělávací nabídky.

Princip dvoustupňového kurikula, tzn. Rámcové (národní) kurikulum a kurikulum na úrovni školy, se uplatňuje v mnoha evropských zemích. Ze zemí, jejichž koncepce vzdělávání je České republice patrně nejbližší, můžeme zmínit Rakousko, Slovinsko, Maďarsko, Nizozemsko, Belgie nebo skandinávské státy severní Evropy. Obecně lze však říci, že podobný model – s národními specifiky – se uplatňuje jako současný trend ve většině evropských zemí. Rovněž koncepce RVP, představující vzdělávání založené na klíčových kompetencích ve vzdělávání, definování vědomostí, dovedností, postojů a hodnot, vymezení vzdělávacích oblastí apod., se uplatňuje ve většině států Evropy. Závěrečné kapitoly příručky přinášejí **řešení vybraných otázek a úkolů** z jednotlivých kapitol, doporučené činnosti v průběhu výuky a doporučené informační zdroje a podklady, které mohou učitelé ve výuce zeměpisu k příslušné tematice využívat.

2. Edice učebnic zeměpisu Nakladatelství České geografické společnosti pro základní školy a víceletá gymnázia a její pojetí

Při tvorbě učebnic bylo autorům jasné, že v konkurenci edičních řad jiných nakladatelství musejí přinášet učitelům zeměpisu i žákům něco nového, že musí mít kvalitativně odlišné znaky pokud jde o použitelnost, obsahové přístupy, didaktické zpracování i grafické uspořádání a provedení. Jednotlivé tituly jsou zaměřeny výhradně tematicky tak, aby pokrývaly **úplný obsah zeměpisu** předepsaný platnými učebními dokumenty Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy pro výuku zeměpisu na uvedených školách, podle vzdělávacího obsahu **oboru Zeměpis (Geografie) v Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání** (2005).

Nakladatelství ČGS postupně vybudovalo v pravém slova smyslu **ucelenou ediční řadu učebnic** pro výuku zeměpisu, v níž jednotlivé **svazky na sebe navazují jednotným pojetím**, společnými autorskými přístupy a podobným formálním i grafickým uspořádáním. Zároveň se zpracování jednotlivých svazků edice řídilo snahou o sjednocení zeměpisné odborné terminologie, která je dosud svou nejednotností při výuce na školách výraznou slabinou současných učebních textů. Takové důsledné provázání jednotlivých titulů učebnic, které je pro vyučující mnohem výhodnější, v edicích jiných nakladatelů prozatím chybí. Proto Nakladatelství ČGS pristoupilo ve spolupráci s autory a didaktiky zeměpisu k tvorbě koncepce, která umožňuje **univerzální použití učebnic**.

Důsledně se v nich obsahově i graficky odlišuje a člení základní učivo a rozšiřující učivo. Tato **dvouúrovňová stavba textů** učebnic zeměpisu Nakladatelství ČGS, doplněná bohatým ilustračním barevným grafickým aparátem, umožňuje plnit koncepční předpoklady edice - použití jak v různých školních vzdělávacích programech na základních školách, tak i v nižších ročnících víceletých gymnázií, při rozdílné, jednohodinové nebo dvouhodinové týdenní dotaci výuky zeměpisu na různých školách. Rozšiřující učivo také umožňuje individuální práci s žáky nadanějšími nebo s těmi, kteří mají o zeměpis vyhraněnější zájem. Takto koncipované učebnice jsou dobře využitelné i v případě přesunů tematických celků do jiných ročníků než odpovídá zavedeným zvyklostem v tematickém uspořádání zeměpisného obsahu na jmenovaných typech škol. Tato možnost se využívá zejména na některých víceletých gymnáziích, ale je v odůvodněných případech umožněna základními pedagogickými dokumenty i v případě základních škol.

Záleží ovšem především na zkušenostech každého učitele, jaké si vybere z učebního textu partie vhodné pro výuku podle konkrétních podmínek každé třídy a jaké zvolí odpovídající vhodné metody, formy a postupy při procesu učení a rozvíjení geografických dovedností. Orientovat se ve struktuře a obsahu učebnice a v možnostech metod, forem a postupů výuky, podat pomocnou ruku učitelům při práci s učebnicí, to jsou **hlavní úkoly a smysl příručky**, kterou dostáváte do rukou. Současně příručka přináší u četných témat doplňující, rozšiřující a vysvětlující informace, které vyučující mohou využít při osvojování příslušného tématu.

Vzhledem k jejich úspěchu většina učebnic ediční řady Nakladatelství ČGS vychází již v reedicích, v **nových vydáních**, která však nejsou jen prostými přetisky původních učebnic. Jsou vždy aktualizovány, upravovány, popřípadě i rozšiřovány, aby zachytily nové jevy, trendy a údaje, aby dávaly skutečně **současný obraz neustále se měnícího světa**. Proto je vhodné minimálně pro potřeby učitele si obstarat vždy poslední vydání každého svazku.

Také tato **příručka se vztahuje k 3. vydání učebnice Zeměpis světa 2**. Ta doznala proti předchozím vydáním některých změn. Byly **aktualizovány texty**, zejména v číselných údajích a některých komentářích k nim, ale i některé **mapky a grafy**. Zcela byly aktualizovány **Tabulky** v závěru svazku. Učebnice byla v rámci žádosti o prodloužení schvalovací doložky MŠMT znovu odborně posouzena a byly do ní zapracovány rovněž

připomínky recenzenta vycházející především z jeho obširných znalostí moderní regionální geografie.

3. Struktura třetího vydání učebnice Zeměpis světa 2 a výklad k jejímu použití v procesu výuky

Didaktické a technické uspořádání textu je obdobné jako u všech ostatních učebnic zeměpisu z produkce Nakladatelství České geografické společnosti pro základní školy a víceletá gymnázia: Přírodní prostředí Země, Zeměpis světa 1 a 3, Zeměpis naší vlasti a Současný svět. Obsah a didaktické zpracování učebnice plně odpovídají požadavkům platných učebních dokumentů pro výuku zeměpisu v základní škole a ve víceletých gymnáziích, které představuje **Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání**.

Učebnice Zeměpis světa 2 obsahově pokrývá učivo tematického okruhu zeměpis světadílů a oceánů v tematických celcích Amerika a Asie. V RVP ZV se prezentuje tato tematika ve vzdělávacím oboru Zeměpis (Geografie) v tematickém okruhu **Regiony světa**. Jmenovaný vzdělávací obsah se ve většině škol zařazuje do výuky zeměpisu v souladu s dříve platnými vzdělávacími programy i nynějšími školními vzdělávacími programy převážně v 7. ročníku základní školy. Tyto vzorové programy si lze upravit v učebních plánech víceletých gymnázií i jinak podle místních potřeb školy nebo specifických požadavků učitele. Nevylučuje se ani zařazení do jiných ročníků, než jak je uvedeno. Taková svobodná volba v rukou školy je nyní ve školních vzdělávacích programech, které vznikají v gesci každé školy na základě RVP ZV. (Poznámka: Pro tvorbu školních vzdělávacích programů doporučujeme využít jako pomůcku příručku **Základy zeměpisných znalostí**. NČGS, Praha 2006.)

Učebnice Zeměpis světa 2 se člení do tří základních oddílů (**Severní Amerika, Jižní Amerika a Asie**). Vloženy jsou dvě opakovací kapitoly a na závěr **Tabulky**. Nově je ve 3. vydání učebnice zařazena také dvoustrana zahrnující **Klíčové kompetence a Rozpracované výstupy** podle vzdělávacího oboru Zeměpis (Geografie) v RVP ZV, k jejichž osvojení přispívá učebnice Zeměpis světa 2.

Stejně jako ostatní svazky ediční řady učebnic zeměpisu Nakladatelství ČGS jsou všechny kapitoly zásadně dvoustránkové. **Každé téma** je tedy zpracováno v úplnosti **na jedné dvoustraně**, což je pro učitele a hlavně pro žáky mnohem přehlednější než u běžných učebnic.

Stejně jako ve všech titulech edice Nakladatelství ČGS je i v učebnici Zeměpis světa 2 učivo **dvoustupňově diferencováno** a členěno podle jednotného schématu. Jednotlivé kapitoly uvozují **motivační texty**, vysázené kurzívou (ve většině případů vybrané ze známých cestopisů). Záměrem motivačních úvodů je podnět zájmu žáků o probíraný vzdělávací obsah a obecně o školní předmět zeměpis. V žádném případě nejsou součástí výkladových pasáží základního učiva a nemohou sloužit pro ověřování znalostí žáků při zkoušení.

Běžným typem písma je v každé z kapitol vyznačeno **základní (kmenové) učivo** představující v konkrétní podobě **první stupeň diferenciac**e učiva. Obsahuje základní a podstatné informace a výklad nejdůležitějších odborných pojmů. Kritériem jejich výběru byly očekávané výstupy a učivo vzdělávacího oboru Zeměpis (Geografie) v RVP ZV.

Šedým podtiskem je pak odlišen text **rozšiřujícího učiva** představující **druhý stupeň diferenciac**e. Je určeno především pro výuku v nižších ročnících víceletých gymnázií, pro výběrové třídy a pro třídy s celkově vyšší úrovní znalostí na základních školách. Jeho využití je možné i v běžných třídách základních škol, zejména formou skupinové nebo individuální práce se žáky s větším zájmem o zeměpisné učivo, popřípadě při větší hodinové dotaci výuky při využití disponibilní časové dotace ve školním učebním plánu. O konkrétním výběru příslušných pasáží rozšiřujícího učiva rozhoduje v každém případě učitel. Součástí

rozšiřujícího učiva jsou i **popisky pod obrázky**, kterých je vhodné při vyučování rovněž využívat.

Didakticky důležitou textovou pasáží je oddíl **shrnutí učiva**. Je vyznačen tučným typem písma a představuje výběr nejdůležitějších poznatků základního a částečně i rozšiřujícího učiva jednotlivých kapitol. Oddíl shrnutí učiva je významným výukovým prvkem učebnice a lze jej doporučit k pravidelným aktivním aplikacím při závěrečném procvičení učiva v každé vyučovací hodině. Vhodný je i jeho případný písemný zápis na tabuli a do poznámkových sešitů žáků.

Žlutým podtiskem je vyznačen další textový oddíl učebnice – **zajímavost**. Není rozhodně určen k ověřování znalostí žáků. Jeho cílem je rozšířit jejich poznání formou nepřiliš rozsáhlých, někdy poněkud odlehčených pasáží souvisejících s tematikou kapitoly, a také nastínit tematické souvislosti a mezipředmětové vazby s ostatními vyučovacími předměty, například s dějepísem nebo přírodopísem. Oddíl zajímavost by měl rovněž poukázat na další možnosti individuálního rozšíření poznatků pro žáky s hlubším zájmem o zeměpis nebo ekologii.

Procvičovací a cvičební aparát ke každé z kapitol představuje oddíl **Otázky a úkoly**. Úvodní, menší část tohoto oddílu pod názvem **Zopakujme si!** má specifické postavení. Operuje s poznatkem, se kterými se žáci seznámili již v dřívějších ročnících nebo v předchozích kapitolách této učebnice, popřípadě v jiných vyučovacích předmětech, zejména v dějepíse nebo přírodopíse. Využití těchto otázek a úkolů je možné i v domácí přípravě žáků v předstihu před probíráním nového učiva příslušné kapitoly.

Vlastní **otázky a úkoly** respektují dvoustupňovou diferenciaci učiva. Jsou zařazeny úkoly lehčí i obtížnější a záleží na učiteli, které z nich s přihlédnutím k úrovni své třídy vybere. Při práci se cvičebním aparátem je nutné využívat i neverbálních zeměpisných informací, zejména geografických map ve školním atlase světa a vhodných tematických map. Některé otázky a úkoly předpokládají od žáků aktivní vyhledávání konkrétních informací a další aktivní činnosti, ať již formou studia neučebnicových zdrojů informací, například na internetu, dotazů u rodičů apod. Některé z otázek lze vhodně využít k vzájemné výměně názorů na příslušné problémy. Lze využít formu besedy či řízené diskuse, což jsou z didaktického hlediska nejvhodnější formy k aktivnímu přístupu žáků k probíranému učivu. Tato forma ověřování znalostí rozvíjí některé dovednosti žáků a neměla by být rozhodně opomíjena. Další aplikace s cvičebním aparátem učebnice závisí na uvážení učitele. Zejména se nabízí rozšíření úkolů o **práci s internetem**, zejména vyhledávání dalších informací, aktualizace textů učebnice ve sférách, které se rychle mění apod.

Procvičovací aparát je doplněn i otázkami nebo **úkoly**, které jsou **součástí popisků** k některým vyobrazením. Ani ty by neměly zůstat nepovšimnuty. Samostatnou skupinou jsou odlehčovací otázky a úkoly ve formě doplňovaček a jiných hádanek.

Nedílnou součástí textových pasáží učebnice je **doprovodný grafický aparát**. Představuje vybrané fotografie, grafy, mapky a barevná vyobrazení, které konkretizují a rozšiřují, respektive doplňují textový výklad. Je třeba, aby nebyly považovány za pouhé ilustrace, ale aby učitelé a žáci s neverbálními doplňky učebnice při výuce aktivně pracovali. Důležitou formou při tom je i **práce a činnosti s mapami a atlasy**. Téměř ke každému tématu učiva jsou ve školních atlasech (jichž je dnes již větší výběr) odpovídající tematické mapy a práce s nimi by měla tvořit součást výuky v každé hodině i přípravy žáků na výuku.

Jednotlivé dvoustránkové kapitoly učebnice jsou koncipovány tak, aby odpovídaly jedné vyučovací hodině – to ovšem za ideálního stavu při dvouhodinové týdenní dotaci výuky zeměpisu. Protože se však výuka zeměpisu v základní škole a ve víceletých gymnáziích České republiky realizuje v současné době ve značně variabilní podobě (možnost volby a výběru podle školních vzdělávacích programů), **rozhoduje o konkrétním využití učebnice v každém případě učitel zeměpisu s ohledem na svou koncepci výuky a osobité možnosti,**

kteří k výuce má. Při jednodinové týdenní dotaci výuky může využít jen určité pasáže učebnice, popřípadě může učivo jednotlivých kapitol slučovat a zřehlednit výběrem podstatných pasáží učiva. Učivo však může učitel na druhé straně i doplňovat a rozšiřovat podle svého uvážení, ale vždy v souladu s rozvojem klíčových kompetencí a se vzdělávacím obsahem oboru Zeměpis (Geografie) podle RVP ZV. Využívá k tomu také v duchu RVP ZV **průřezová témata**, důležitý formativní prvek základního vzdělávání pro rozvíjení osobnosti žáků především v oblasti postojů a hodnot.

Učebnice je koncipována tak, že předpokládá, že žáci pod vedením učitele budou s touto učebnicí soustavně pracovat, jak ve vyučovací hodině, tak v domácí přípravě na vyučování, aby nikoliv sešit žáka, ale **učebnice** byla jeho **základní studijní pomůckou**. **Základní funkcí učitele** by nemělo být přímé sdělování všech poznatků obsažených v učebnici, ale **řízení poznávací činnosti** žáků, organizace jejich práce v hodině, volba vhodných didaktických metod, forem a postupů výuky, nastolování **problémově koncipované výuky**. Koncipovat výuku problémovým způsobem znamená především pojmout příslušný tematický celek širě a zároveň komplexněji, učivo chápat jako širší problematiku. Umět v něm odhalit a vysvětlit hlavní problémy a konfliktní situace, využít při tom problémů vyskytujících se nebo řešených v praxi. Přitom je třeba navazovat na již osvojené vědomosti z nižších ročníků základní školy. Učitel k tomu využije učební text, grafickou část, otázky a úkoly a z hlediska časových možností provede jejich výběr s přihlédnutím k úrovni třídy, zájmu žáků. Neměl by považovat za svou pedagogickou povinnost sdělovat metodou výkladu veškeré učivo, ale vytvořit si dostatečný **prostor pro aktivní činnost žáků** v hodině, uplatňovat rozmanité logické operace, rozvíjet samostatné myšlení a uvažování žáků, vést je k vyhledávání, třídění a k přiměřenému hodnocení informací. Jako vhodné formy a postupy se jeví řízený rozhovor, beseda, vytváření existujících i modelových problémových situací, popřípadě i konfrontace různých názorů a stanovisek. Učitel rozliší snazší, jednodušší vzdělávací obsah, které si žáci mohou osvojit bez zprostředkování učitele, a náročnější obsah, jehož tematiku je nutné vysvětlit, zpřístupnit pro pochopení žáky.

Učitel by se měl pokusit o tvořivou aplikaci teze, že „**špatný učitel žákům pravdu sděluje, dobrý ji učí nalézat**“. Uvádět tuto tezi do praxe je složité a obtížné, nicméně z hlediska formativních pedagogických cílů účinné. Žáci si poznatky, ke kterým dospěli sami, snáze a trvaleji zapamatují, zařazují je do svých vědomostních struktur a pokud má učivo i výchovnou hodnotu, stává se součástí jejich osobnosti.

Pro práci s učebnicí lze doporučit kombinovat ji s použitím **pracovního sešitu Zeměpis světa – kontinenty**, navazujícího na tuto učebnici. Tento sešit poskytuje možnosti oživit a žákům zpřístupnit vyučování některými zábavnými formami, které bezpochyby pomohou získat větší zájem žáků o osvojovanou problematiku. Velmi doporučujeme pro dokreslení obecných výkladů využití konkrétních údajů obsažených v příručce Nakladatelství ČGS **Poznáváme svět v číslech**.

V další části uvádíme metodické poznámky k jednotlivým kapitolám, které mají pouze doporučující hodnotu, nicméně představují zároveň konkretizaci myšlenek o moderní koncepci výuky zeměpisu obsažených ve všeobecném úvodu. Na závěr poznámek k většině kapitol jsou připojeny návrhy možných rozpracovaných zeměpisných školních výstupů, které mohou učitelům pomoci při zpracování vlastních učebních osnov zeměpisu ve školním vzdělávacím programu (ŠVP ZV). Z hlediska náročnosti jsou nastaveny dosti maximalisticky, aby splňovaly i požadavky v nižších ročnících víceletých gymnázií. Pro učitele základních škol jsou vodítkem pro nastavení požadavků na úrovni vlastních školních programů ve vzdělávacím předmětu Zeměpis (Geografie).

4. Metodické poznámky k jednotlivým kapitolám

Severní Amerika

Světadíl velkých přírodních celků

Úvodní kapitola je věnována fyzickogeografickému přehledu severoamerického světadílu. V úvodu je třeba připomenout rozdíl mezi světadílem (kterých je sedm) a kontinentem (kterých je pět, když Eurasii a Ameriku považujeme vždy jen za jeden kontinent). Vhodné je rovněž zopakovat si velikostní srovnání světadílů (Zeměpis světa 1, kapitola Afrika – Pohled na mapu světadílu, grafické srovnání na str. 23). Pro srovnání je nezbytné použít grafické vyjádření ve 3. vydání Zeměpisu světa 1, které reflektuje rozdílný růst počtu obyvatel jednotlivých světadílů. Za hlavní úkol kapitoly považujeme seznámit žáky se základními jednotkami tvořícími povrch světadílu. Kromě textu je k tomu nezbytné použít mapu a kresbu profilu Severní Amerikou.

Protože pro členění amerického kontinentu se používá dvou různých hledisek, považovali jsme za potřebné již v první kapitole zařadit mapku, která tato členění uvádí. První hledisko je fyzickogeografické. Podle něj se Amerika člení na Severní, Střední a Jižní. Hranicí mezi Severní a Střední je nejvyšší místo Tehuantepecké [tevantepecké] šíje v Mexiku (většina území Mexika tedy patří k Severní Americe), mezi Střední a Jižní pak nejvyšší místo Panamské šíje. Střední Amerika se obvykle přiřazuje k Severní Americe, takže při dělení jen na dva celky je hranicí mezi Severní a Jižní Amerikou Panamská šíje.

Kromě fyzickogeografického členění se často používá dělení jazykového a kulturního. Běžný je termín Latinská Amerika (také Iberoamerika), který zahrnuje všechny země jižně od Mexika včetně této země. Je to označení zcela vžitě, avšak ne úplně přesné. Kromě většiny středoamerických a jihoamerických zemí, v nichž se hovoří španělsky, a portugalsky mluvící Brazílie (tyto dva jazyky mají latinský základ, proto Latinská Amerika), zahrnuje totiž také menší země mluvící jinými jazyky (anglicky například Guyana, Trinidad a Tobago ad., francouzsky například Francouzská Guyana, holandsky Nizozemské Antily). Zbývající severní část Ameriky, tedy USA a Kanada, se v zahraniční literatuře často uvádí jako *Angloamerika*. Ani tento termín není přesný, protože zahrnuje i francouzsky mluvící kanadskou provincii Québec (označovanou někdy jako Frankoamerika). Protože však jiný vhodný souhrnný název pro tuto část Ameriky není a objevuje se stále častěji i v domácí geografické literatuře, zavádíme ji pro úplnost dělení kontinentu i do této učebnice. K členění Ameriky na mapce v této kapitole bude třeba se v průběhu vyučování vracet i v následujících kapitolách.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá na glóbu a v mapách americký kontinent, určí jeho geografickou polohu (polohu v zeměpisné síti a polohu vzhledem k sousedním kontinentům a oceánům, k zemským polokoulím a k podnebným pásům);
- určí a vyhledá v mapách průběh zemského rovníku a obratníků americkým kontinentem;
- určí a vyhledá v mapách americké světadíly: Severní a Jižní Ameriku a velký region Střední Ameriky, určí zeměpisné hranice mezi nimi;
- porovná rozlohu Severní Ameriky s rozlohou ostatních světadílů;
- pojmenuje a vyhledá v mapách Severní Ameriky významné prvky horizontální členitosti: významné části pobřeží, moře a zálivy, ostrovy, poloostrovy, průlivy;
- posoudí s pomocí obecně zeměpisné mapy amerického kontinentu výškovou členitost povrchu Severní Ameriky;

- pojmenuje a vyhledá v mapách nejvýznamnější povrchové útvary - přírodní celky Severní Ameriky a pojmenuje činitele, které je formovaly;
- vyhledá v mapách a určí nejvyšší horské vrcholy Severní Ameriky;
- určí a vymeze v mapách kulturní oblasti Ameriky: Angloameriku, Frankoameriku a Latinskou Ameriku.

Podnebí, voda, živá příroda

V kapitole klademe důraz na vysvětlení rozmanitosti přírodních podmínek na území Severní Ameriky, na výskyt a lokalizaci všech podnebných pásů a na rozšíření četných geografických šířkových pásem. V terminologii jednotlivých pásů a pásem navazujeme na výklad uvedený v učebnici Přírodní prostředí Země (kap. Podnebí a podnebné pásy, str. 50–51, Biosféra, str. 64–65 ad., komentář v Příručce k učebnici zeměpisu Přírodní prostředí Země, str. 18–19 a 21) a na pojetí použitím i v učebnici Zeměpis světa 1 (komentář viz Příručka k učebnici zeměpisu Zeměpis světa 1, str. 14–15). Doporučujeme pro zonální přírodní pásma uváděná v této kapitole ležatým písmem (kurzívou) používat přesnější pojem *geografická šířková pásma* než pojem *vegetační pásma*, který běžně používají biologové. Jsou totiž charakterizována nejen vegetačními, ale i zoogeografickými, pedologickými, hydrogeografickými a jinými jevy. Málo vhodné je také pro označení šířkové pásmovitosti použití termínu *přírodní krajiny*, který má v geografické terminologii jiný obecný význam. Takto se označují obecně oblasti (krajiny), jen málo narušené nebo ovlivněné lidskou činností. Pro lepší vyvolání představy o podobě a charakteristikách jednotlivých geografických šířkových pásem (např. tundra, step aj.) doporučujeme opět využít výkladu v učebnici Přírodní prostředí Země (oddíl Biosféra).

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vymeze geografickou polohu Severní Ameriky z hlediska umístění v podnebných páslech;
- porovná podnebí v jednotlivých oblastech Severní Ameriky podle teploty a množství srážek, podle vlivu oceánských proudů a tvarů zemského povrchu, určí jednotlivá podnebná pásma;
- objasní vznik a územní rozsah a působení ničivých vzdušných proudů – tornád a tropických větrných smrští – hurikánů na území Severní Ameriky;
- vyhledá v mapách toky vybraných severoamerických řek, určí bezodtokové oblasti;
- vymeze v mapách úmoří severoamerického světadílu;
- vyhledá v mapách polohu významných vodopádů a velkých jezer severoamerického světadílu;
- objasní závislost rozmístění rostlinstva a živočišstva a částečně i půd na podnebí Severní Ameriky;
- pojmenuje a vyhledá v mapách Severní Ameriky šířková pásma a výškové stupně: tropické deštné lesy, savany, stepi, pouště a polopouště, subtropické lesy a křoviny, severské jehličnaté lesy, tundry;
- pojmenuje a popíše příklady severoamerického rostlinstva a zvířeny a zařadí je do příslušných podnebných pásů a do geografických šířkových pásem.

Osvojování Severní Ameriky člověkem

Hlavním cílem tématu je posílit vědomí žáků, že současná tvář světadílu a jeho regionů je výsledkem dlouhodobého procesu vzájemného ovlivňování přírodní a socioekonomické sféry, jehož důsledky se promítají nejen do přítomnosti, ale i do budoucnosti. Ukazuje specifickou Severní Ameriky a celého kontinentu tzv. Nového světa (latinsky *Mundus novus*) ve srovnání se Starým světem spočívající v kratší době tohoto ovlivňování a v tom, že tento kontinent byl osvojován zvenčí, nejprve z Asie, později z Evropy.

Zavádíme zde v naší geografii zatím málo používaný termín *osvojování* jako souhrnný pojem pro historicky návazné procesy objevování, poznávání, osídlování a využívání určité oblasti lidmi v kratším nebo delším historickém období. Je komplexnější než běžně používané pojmy osídlování, kolonizace aj. Je třeba zdůraznit ekologické aspekty tohoto procesu, které nejsou otázkou vývoje jen poslední doby. Import biologických systémů z Evropy (případně z Asie) byl v Americe mnohem větší než tomu bylo naopak. V americké literatuře bývá dokonce označován jako ekologický imperialismus.

V této i v dalších kapitolách zavádíme na rozdíl od předchozích vydání této učebnice pro původní obyvatelé severu Ameriky starší, ale v našem povědomí známější název Eskymáci v závorce a dáváme přednost správnějšímu etnickému názvu – *Inuité*. Bylo by vhodné, aby se žáci seznamovali s tímto správným pojmenováním (= v překladu „lidé“ nebo „lidské bytosti“, jak se toto etnikum samo nazývá), namísto „pojídačů syrového masa“, což je doslovný překlad slova „*eskymák*“. Tento dosti pejorativní název daly Inuitům indiánské kmeny, které blokovaly cestu Inuitů na jih amerického kontinentu v době osídlování Ameriky. Inuité se proto museli usadit na málo hostinném severu a přizpůsobit svůj životní styl zdejšímu životnímu prostředí.

Problém prvenství v objevení Ameriky Evropany je stále otevřen (před Vikingy to mohli být např. irští mniši). Místem prvního přistání Kolumba (idealizaci této osobnosti relativizuje citát z jeho deníku) mohl být podle některých badatelů jiný ostrov Baham (dnes zvaný Samana Gay). Důležitější příčinou hledání cesty do Asie západním směrem bylo ztížení dosažitelnosti východoasijských trhů pozemskou cestou v důsledku vzniku a rozmachu Osmanské říše (1453 bylo dobyté osmanskými Turky středisko Byzantské říše, Konstantinopol, ve slovanských jazycích známé jako Cařihrad, turecky přejmenováno na Istanbul).

Možno upozornit, že své významné kolonie měli kolem poloviny 17. století v Severní Americe i Švédové a Nizozemci (viz založení dnešního New Yorku původně jako Nového Amsterdamu) a že Španělsko mělo svou první kolonii zde dříve než Anglie (Florida 1513, resp. Anglie Virginii 1609). Samotnou Floridu ztratilo Španělsko v roce 1819. Mezi geografickými podmínkami hospodářského rozvoje USA se málo zdůrazňuje, že jejich území je ve srovnání s Evropou položeno jižněji (osou USA je 40. rovnoběžka, Evropy 50° s. š.).

Společnost v USA a Kanadě se dokázala poučit z důsledků své prvotní neurvalé agrese a necitelnosti vůči životnímu prostředí (divočině) v 19. a na počátku 20. století v průběhu bouřlivého hospodářského rozvoje a osvojování Západu. Vypracovala si od 60. let našeho století účinná opatření k nápravě škod a podpoře rozvoje a zlepšování životního prostředí. USA jsou kolébkou environmentalismu jako způsobu myšlení a přístupu k přírodě i občanského lidového hnutí, kterému nejde jen o selektivní ochranu životního prostředí vybraných oblastí, nýbrž o celkovou nápravu vztahu člověka (společnosti) k přírodě.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- popíše základní etapy a události v historii osídlování Severní Ameriky;

- popíše a lokalizuje na mapách rozmístění původních severoamerických kultur (Eskymáci-Inuité, indiánské kmeny, říše Mayů, Toltéků a Aztéků);
- uvede a popíše jednotlivé časové etapy evropských objevů, osvojení a koloniálního období v Severní Americe;
- určí časově vznik Spojených států amerických a zhodnotí význam jejich vzniku pro politický, hospodářský a kulturní vývoj severoamerického světadílu a celého světa;
- pojmenuje a vyhledá v mapách několik příkladů amerických národních parků, uvede předmět jejich ochrany;
- zhodnotí a zdůvodní vztah Američanů ke své historii a k přírodnímu prostředí.
- zhodnotí na příkladech přínos vzájemného setkání evropské a americké civilizace.

Kanada - země javorového listu

V návaznosti na úvodní citát doporučujeme zdůraznit, že ve srovnání s Evropou (platí to ještě více pro USA) není jih Kanady chráněn pohořím rovnoběžkového směru (jako jih Evropy Alpami) před působením polárních vzdušných mas. Klima však příznivě ovlivňují Velká jezera (v oblasti mezi jezery Huronským a Erie se pěstuje dokonce víno a tabák), nepříznivě na severovýchodním pobřeží Kanady studený Labradorský mořský proud. Ve srovnání s USA méně příznivé přírodní prostředí i dlouhodobá koloniální svázanost s Británií jsou příčinou menší lidnatosti i významu tohoto státu. Spolu s USA má však Kanada ve srovnání se Starým světem obrovskou kapacitu a dosud rezervy v absorbování imigračních přírůstků obyvatel. Ekonomika je silně provázána s ekonomikou USA a Kanada je na prvním místě obrátu zahraničního obchodu USA (Japonsko je druhé, Mexiko třetí).

Podrobněji doporučujeme osvětlit žákům pojem *britské Společenství* (Commonwealth). To se do roku 1947 nazývalo Britské společenství národů. Je volným sdružením bývalých britských dominií a kolonií, dnes nezávislých států, které vzniklo v roce 1931 přeměnou původního Britského impéria. Poskytuje svým členům nejen různé hospodářské a celní preference, ale např. i v imigraci jejich občanů do Británie. Má také kulturní význam, včetně šíření a udržování angličtiny. Je to po OSN druhý největší mezinárodní politický útvar. Sdružuje nyní (v r. 2008) 53 nezávislých států světa o rozloze přes 30 milionů km², kde žije více než 1,5 miliardy lidí.

Úřední řeči Kanady je angličtina i francouzština. Anglokanadčanů je asi 35 %, Frankokanadčanů asi 24 %, zbývající obyvatelstvo je většinou původem z jiných evropských zemí (nejvíce z Německa, Itálie a Ukrajiny, žije tam i česká menšina).

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá v mapách území Kanady, určí a zhodnotí její geografickou polohu v zeměpisné síti a polohu vůči sousedním státům;
- zhodnotí rozlohu Kanady ve vztahu k ostatním americkým státům a státům světa;
- popíše s pomocí map přírodní poměry a přírodní zdroje Kanady;
- posoudí hospodářský a politický význam Kanady v současném světě;
- určí v mapách hlavní sídelní a hospodářské oblasti a hlavní zeměpisné oblasti (regiony) Kanady;
- popíše hlavní etapy osvojení Kanady Evropany;
- charakterizuje obyvatelstvo, hospodářství, kulturní tradice, vybrané oblasti a sídla Kanady a hlavní oblasti cestovního ruchu.

United States of America

Přestože nejde o čistě geografickou tematiku, i do výuky zeměpisu je vhodné zařadit výklad o demokratickém systému USA, o jeho třech pilířích (moc zákonodárná, výkonná a soudní), o jeho vzniku, o ústavě, která sloužila za vzor mnohým pozdějším demokratickým ústavám atd. Vysvětlit je třeba federativní uspořádání USA poukázáním na autonomii jednotlivých států, která jde od vlastních vlajek a znaků až do značné rozdílnosti zákonů (včetně existence či neexistence trestu smrti).

V členění území USA jsme zde použili s ohledem na věk žáků z několika možností nejjednodušší variantu, členící federaci na tři základní celky. Členění podrobnější (například Středozápad, Jihozápad, Jih atd.) ponecháváme vývojově na vyšší stupeň školy. V základním učivu klademe důraz na základní charakteristiky tří velkých oblastí a na topografické zvládnutí nejdůležitějších měst, v rozšiřujícím učivu přidáme i jejich základní charakteristiky.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá v mapách území Spojených států amerických, určí a zhodnotí jejich geografickou polohu v zeměpisné síti a polohu vůči sousedním státům;
- porovná rozlohu Spojených států amerických s Kanadou a s největšími státy světa;
- určí a přiměřeně charakterizuje federativní a demokratické zřízení Spojených států, uvede počet federativních států;
- popíše s pomocí map přírodní poměry Spojených států, rozliší základní zeměpisné oblasti;
- uvede a vyhledá v mapách největší města Spojených států, uvede jejich význam a charakteristiku.

Hospodářský obr

V základním učivu věnujeme hlavní pozornost charakteristice hospodářství USA jako přední světové ekonomické velmoci, jejíž postavení má příčiny historické, přírodní i společenské. Poukážeme na přední postavení země v těžbě a produkci významných zemědělských i průmyslových komodit podle tabulek v závěru této učebnice. Zdůrazníme vysoce specializované a mechanizované zemědělství s přebytky produkce dosahovanými na cca 20 % orné půdy a na 25 % luk a pastvin z rozlohy země. Upozorníme, že zemědělství se převážně provozuje na farmách rozmístěných osamoceně uprostřed rozsáhlých pozemků a že zemědělské vesnice našeho typu jsou v USA výjimečné.

U průmyslu zdůrazníme vedoucí postavení USA ve většině oborů a odvětví, přední postavení země ve vědeckém výzkumu, v obchodu a službách, vedoucí úlohu v celé světové ekonomice. Projevuje se (přes značné sociální a regionální rozdíly) i ve vysoké průměrné životní úrovni. Hrubý národní produkt ve výši přesahující 35 000 dolarů na jednoho obyvatele je ve světovém srovnání špičkový; vyšších hodnot dosahují jen rozlohou a počtem obyvatel menší vysoce vyspělé země. Ekonomická síla se odráží mimo jiné i v postavení Spojených států jako světové politické a vojenské supervelmoci.

V rozšiřujícím učivu seznámíme žáky s nejdůležitějšími průmyslovými a zemědělskými oblastmi USA, které zajišťují ekonomickou sílu země.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- posoudí hospodářský a politický význam Spojených států amerických v současném světě;
- zhodnotí přírodní zdroje, charakterizuje úroveň, strukturu a rozmístění průmyslu, zemědělství, dopravy a služeb Spojených států;
- určí v mapách hlavní sídelní a hospodářské oblasti (regiony) Spojených států;
- vyhledá a charakterizuje hlavní oblasti a lokality cestovního ruchu ve Spojených státech.

Mnohonárodnostní stát

U této kapitoly upozorňujeme na to, že podle Pravidel českého pravopisu se *indián* má psát s malým počátečním písmenem. V této učebnici jsme vědomě zvolili psaní s velkým písmenem. Opíráme se o úzus prosazovaný našimi předními etnografy-amerikanisty (V. Šolc, M. Stingl, M. Zelený aj.). Také v naprosté většině naší geografické literatury i v jiných školních učebnicích se obvykle používá tvaru *Indián*. Z dalších terminologických otázek upozorňujeme na citlivou otázku pojmenování Američanů patřících k černé rase. Ve Spojených státech je v současné době označování obyvatel podle barvy pleti silně potlačováno, považuje se za politicky nekorektní, ba dokonce za rasismus. Označení *černochoch* (angl. negro - čti nýgrou) se považuje za nepatřičné, urážlivé, pejorativní. Hovořit na veřejnosti o příslušnosti k rase je přinejmenším neslušné. Je-li to už nutné, používá se většinou korektní název *Afroameričan*. Je proto dobré s tímto termínem seznámit i žáky. Španělsky hovořící nebo obyvatelé původem ze španělsky mluvících zemí se nazývají v USA obecně Hispanos (také Latinos), v české podobě Hispánci. Jsou to kromě potomků původních španělských usedlíků především přistěhovalci z Mexika, Portorika a jiných částí Ameriky. Název Hispánci je odvozen z názvu Hispánie, kterým Římané označovali Pyrenejský poloostrov.

Příležitosti výkladu o rozdílném rasovém složení obyvatelstva USA doporučujeme využít pro základní výchovnou osvětu o problematice vztahu různých ras a k odmítnutí rasové nesnášenlivosti a xenofobie k jiným národům všeobecně.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- zdůvodní mnohonárodnostní strukturu obyvatelstva Spojených států amerických;
- popíše hlavní etapy osvojování a kolonizaci Spojených států Evropany;
- zdůvodní přistěhovalecké vlny obyvatel z Afriky a Asie;
- charakterizuje rozmístění obyvatelstva Spojených států, určí jádrové a periferní oblasti osídlení.

Mexiko - země na pomezí

Na příkladu zařazení Mexika do Severní Ameriky je vhodné ukázat, jak internacionalizace a globalizace hospodářského a kulturního vývoje smazává geografické, ekonomické a kulturní odlišnosti mezi jednotlivými státy a regiony. Doporučujeme zdůraznit vliv hornatého, převážně polopouštního charakteru krajiny Mexika, jakož i jeho koloniální minulosti spjaté na rozdíl od USA a Kanady se Španělskem (v němž vývoj kapitalismu probíhal opožděně) na jeho současnou úroveň. Její rychlé zlepšování je spjaté s bohatými zdroji ropy a zemního plynu a zejména s polohou Mexika na pomezí mezi USA a méně rozvinutou oblastí Latinské Ameriky. Zprůměrnování mexického pohraničí s USA má svůj název - *mexický efekt*. Užívá se pro označení obdobných transformačních hospodářských procesů i jinde (včetně našeho pohraničí s Bavorskem). Zřízení Severoamerické zóny volného

obchodu (NAFTA) může být jedním z nástrojů vývoje Mexika v rozvinutý stát. S ekonomikou USA je ostatně dlouho hospodářsky svázáno, s nimi uskutečňovalo na začátku 21. století více než 65 % svého zahraničního obchodu.

Mexiko jako zemědělsko-průmyslový stát s významnou těžbou nerostů patří k nejrozvinutějším zemím Latinské Ameriky. Potýkalo se např. s poměrně vysokým průměrným přirozeným přírůstkem obyvatelstva (1980–1990 asi 2 % ročně, na začátku 21. století se však přírůstek již snížil asi na 0,5 %). Důsledkem je velký podíl dětí do 14 let, asi 21 % veškerého obyvatelstva. Potíže vyvolává živelný růst hlavního města Mexika, jenž je vzhledem k rozloze a poloze města v uzavřené kotlině doprovázen značnými ekologickými problémy. Ještě větším problémem je neustálý příliv chudého venkovského obyvatelstva do hlavního města. Pro metropoli Mexika rozhodně není správné používat rozšířené anglické podoby Mexico City, ale španělské podoby *Ciudad de México* (výslovnost v textu učebnice na str.18).

Mexiko charakterizuje vysoký podíl *mesticů*, míšenců mezi bílou rasou (hlavně Španělé) a původními indiánskými kmeny. Jižní mexické státy, oblast vápencového poloostrova Yucatán, vykazuje největší podíl potomků původních středisek vyspělých indiánských civilizací (Mayové, Olmekové, Toltékové, Aztékové). Tak například tvoří Indiáni asi 30 % obyvatelstva spolkového státu Chiapas [čiapas], hraničícího na jihu Mexika s Guatemalou. To je třikrát více než v mexickém průměru. Dnešní obyvatelé Chiapasu jsou většinou mayského původu. Mayové představují velmi různorodou etnickou skupinu, hovoří více než třiceti různými jazyky. Také příslušníci dalších indiánských etnik stále hovoří svými původními jazyky, žijí a oblékají se svým tradičním způsobem. Zároveň patří k nejchudším obyvatelům Mexika. Velká část této populace je dosud negramotná. Indiánské děti často ve škole chybí a některé z nich nedokončí ani první třídu. Jsou totiž často důležitou součástí „domácího hospodářství“, které představuje tradiční samozásobitelské (autarkní) zemědělství na primitivní úrovni, poskytující především potraviny z kukuřice (kukuřičné placky – tortille, kukuřičný nápoj – pozol), černé fazole, kávu. Většina chudých indiánských rodin nemá přístup k základní lékařské péči, k tekoucí a pitné vodě, k odběru elektřiny. Proto jsou častou příčinou úmrtí jinak běžně léčitelné nemoci jako nachlazení, spalničky, běžný je výskyt cholery a různá parazitární onemocnění. Státní pomoc, poskytovaná chudým oblastem končí často v rukou příslušníků různých polovojenských skupin, často jsou její prostředky používány ke korupci a k boji proti opozici, kterou představují *zapatisté*, usilující o zlepšení života venkovského indiánského obyvatelstva i násilnými akcemi. Původně se zapatisty označovali představitelé politického hnutí pod vedením politika Emiliana Zapaty v době mexické revoluce v roce 1910, bojující pod heslem „Tierra y libertad“ (Půda a svoboda). V současnosti působí na území státu Chiapas partyzánská Zapatistická národně osvobozená armáda (EZLN). Bojuje jak s vládním vojskem, tak s paravojenskými oddíly majitelů velkých haciend (zemědělské pozemky s obytnými a hospodářskými budovami odpovídající v našich podmínkách velkým statkům nebo farmám), největších vlastníků půdy.

Celkově je obyvatelstvo Mexika převážně *katolického vyznání*, do něhož se především na venkově promítají nejrůznější vlivy předkřesťanských domorodých náboženských tradic. Vysoký populační přírůstek (cca 2,5 % ročně) vytváří předpoklad pro zdvojnásobení mexické populace v nejbližším čtvrtstoletí. To je i pro rychlý hospodářský rozvoj Mexika značný problém, násobený také velkým přistěhovalectvím z dalších latinskoamerických zemí. Příčinou tohoto jevu je kromě jazykové a kulturní spřízněnosti a lepšího životního standardu v Mexiku také blízkost do zaslíbené země velkých možností – do Spojených států amerických. Každoročně sem přejde ilegálně i přes hlídanou hranici nejméně tři čtvrtě milionu obyvatel hispánského původu. Přes značný a zesilující vliv americké kultury si Mexiko zachovává velmi osobitý kulturní latinskoamerický životní styl, ovlivněný prvky pokolumbovského Španělska. Mexiko je také významnou světovou destinací cestovního ruchu. V zemi se nalézají četné památky na předkolumbovské indiánské říše a nádherné církevní i světské architektonické

památky z doby koloniální španělské nadvlády.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá v mapách území Mexika, určí a zhodnotí jeho geografickou polohu v zeměpisné síti a polohu vůči sousedním státům;
- popíše s pomocí map přírodní poměry a přírodní zdroje Mexika;
- posoudí hospodářský a politický význam Mexika v současném světě;
- určí v mapách hlavní sídelní a hospodářské oblasti a hlavní zeměpisné oblasti (regiony) Mexika;
- charakterizuje obyvatelstvo, hospodářství, kulturní tradice, životní styl, vybrané oblasti a sídla Mexika.

Středoamerické země

V této kapitole (ale i v předchozí, věnované Mexiku) je vhodné se vrátit k mapce členění Ameriky, která je zařazena do úvodní kapitoly o Severní Americe a zopakovat vymezení jednotlivých regionálních celků podle obou hledisek – geografického a kulturně-jazykového. Při charakteristice obyvatelstva je vhodné se zmínit o třech variantách míšenců, s nimiž se lze v Latinské Americe setkat (mestici – míšenci bělochů a Indiánů, mulati – míšenci bělochů a černochů, zambové – míšenci Indiánů a černochů).

V této kapitole je vhodné také vysvětlit pojem *monokulturní hospodářství* a *monokulturní zemědělství*. Jde o zaměření země na jednu zemědělskou plodinu (popřípadě jednu těženou surovinu), na jejíž produkci je země závislá. Monokulturou je svým způsobem i jednostranné zaměření na cestovní ruch. Hospodářství tohoto typu může ohrozit nejen přírodními faktory způsobená neúroda (mimořádné mrazy, katastrofální tropický cyklon, přemnožení živočišných škůdců apod.), ale i výkyvy cen na světových trzích, geopolitické změny ve světě apod. Pokud cena takové plodiny nebo poskytovaných služeb neočekávaně klesne, je hospodářství země, která je na jejím pěstování závislá, silně postiženo. Právě mnohé středoamerické země mají takové monokulturní hospodářství, zaměřené zejména na cukrovou třtinu, kávu, banány. Cílem ekonomiky je proto omezit závislost na jedné či dvou obchodních komoditách, tj. diverzifikace hospodářství a zahraničního obchodu.

Protože ani pouhý výčet velkého počtu středoamerických států nebylo možno zařadit do textu jediné kapitoly – a není to ani potřebné, ani žádoucí i při výuce – je třeba při procvičování učiva na mapě a při práci s tabulkami seznámit žáky alespoň s názvy a s polohou nejvýznamnějších pevninských i ostrovních států (Guatemala, Nikaragua, Kostarika, Panama, Kuba, Jamajka).

Graf zobrazující rasové složení obyvatelstva vybraných zemí Latinské Ameriky, který obsahovala předcházející vydání této učebnice, jsme se rozhodli v reedici vypustit, protože tyto údaje současné censy nezjišťují a čísla obíhající v různých, spíše neobdobných publikacích se navzájem silně liší a nejsou příliš hodnověrná. Navíc údaje o rasovém složení nepodávají zásadní informaci o sociální, jazykové a náboženské struktuře, což jsou informace podstatnější.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá v mapách území pevninské části střední Ameriky a ostrovní části Střední Ameriky v oblasti Karibského moře, určí jejich geografickou polohu v zeměpisné síti a polohu vůči sousedním státům a regionům;
- popíše s pomocí map přírodní poměry, srovná rozlohu středoamerických zemí;
- posoudí hospodářský a politický význam středoamerické oblasti v současném světě;
- určí a vyhledá v mapách vybrané středoamerické země, vymezí hlavní sídelní a hospodářské regiony;
- charakterizuje obyvatelstvo, hospodářství, kulturní tradice a vybrané středoamerické země.

Jižní Amerika

Andy - páteř světadílu

Při prezentaci polohy a rozlohy světadílu je vhodné opět zopakovat členění celé Ameriky podle fyzickogeografického i jazykového hlediska, opět srovnat jednotlivé světadíly podle velikosti a počtu obyvatel (viz Zeměpis světa 1, str. 23).

Cílem základního učiva je především získat alespoň hrubou představu o šesti v učebnici uvedených největších přírodních celcích jihoamerického světadílu. Největší pozornost z hlediska velkých přírodních celků je třeba věnovat Andám, které jsou jeho skutečnou páteří. K tomu je třeba využít i schematickému profilu, který v kombinaci s atlasovou mapou napomůže k zvládnutí základních poznatků. Také v rozšiřujícím učivu se věnuje hlavní pozornost Andám jako jednomu z hlavních fenoménů tvárnosti jihoamerických krajin.

Vyučující upozorňujeme, že ve 3. vydání byly proti starším vydáním provedeny některé úpravy obou vyobrazení na str. 24, tj. Výškové stupně v Andách a Geografická šířková pásma Střední a Jižní Ameriky v zájmu zpřesnění uváděných informací.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá na glóbu a v mapách světadíl Jižní Ameriku, určí a zhodnotí její geografickou polohu (polohu v zeměpisné síti a polohu vzhledem k sousedním kontinentům a oceánům, k zemským polokoulím a k podnebným pásům);
- určí a vyhledá v mapách průběh zemského rovníku a obratníku Kozoroha Jižní Amerikou;
- porovná rozlohu Jižní Ameriky s rozlohou ostatních světadílů;
- pojmenuje a vyhledá v mapách Jižní Ameriky významné prvky horizontální členitosti: významné části pobřeží, moře a zálivy, ostrovy, poloostrovy, průlivy, Panamský průplav;
- posoudí s pomocí obecně zeměpisné mapy amerického kontinentu výškovou členitost povrchu Jižní Ameriky;
- pojmenuje a vyhledá v mapách nejvýznamnější povrchové útvary – přírodní celky Jižní Ameriky a pojmenuje činitele, které je formovaly;
- vyhledá v mapách a určí nejvyšší horské vrcholy Jižní Ameriky.

Od pobřežních pouští k pralesům Amazonie

Kapitola zařazuje Jižní Ameriku do příslušných podnebných pásů a geografických šířkových pásem. Obecně platí o této problematice totéž, co již bylo řečeno v této příručce v komentáři ke kapitole Podnebí, voda, živá příroda v oddílu Severní Amerika. K termínu

tropický deštný les upozorňujeme na časté problematické používání pojmu tropický prales. Žákům zdůrazníme, že prales je označení původnosti a nenarušenosti lesa bez ohledu na jeho zeměpisnou polohu (pralesy se vyskytují i v našem podnebném pásu i v subpolární tajze). Naproti tomu tropický deštný les je lesní formace vázaná na tropický podnebný pás a jeho rovníkové pásmo bez ohledu na to, zda je skutečným pralesem nebo lesem, který je člověkem někdy i silně pozměněn. Používání správného termínu nic nemění na tom, že v tropických deštných lesích je nejvíce skutečných pralesů, zvláště v Amazonii. Pro pochopení rozdílů mezi tropickým deštným lesem a pralesem použijeme textu pod vyobrazením výškových pater deštného lesa v učebnici Zeměpis světa 1 (str. 29).

Pojem *savana*, který by žáci již měli znát z obecného fyzického zeměpisu (viz učebnici Přírodní prostředí Země, str. 70–71) a z učiva o Africe a Austrálii (viz učebnici Zeměpis světa 1, str. 28, 46), zde rozšiřujeme o místní názvy savan v Brazílii (*campos*), Venezuele (*llanos*) a v Argentině (*pampa*). V tomto posledním případě stojí za pozornost, že jde, na rozdíl od předchozích případů, o savany ležící nikoliv v tropickém, ale v subtropickém podnebném pásu.

K dokreslení přírodních poměrů rozhodně doporučujeme plně využít všech grafických příloh na této dvoustraně. Na schématu výškových stupňů v Andách jednak rozšíříme základní poznatky o tomto významném horstvu, jednak zopakujeme obecné učivo o výškové stupňovitosti, kterou by žáci již měli znát z obecného fyzického zeměpisu (viz Přírodní prostředí Země, str. 80–81). Doporučujeme rovněž srovnat s profilem Kilimandžára v učebnici Zeměpis světa 1 (str. 24).

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vymezí geografickou polohu Jižní Ameriky z hlediska umístění v podnebných páslech;
- porovná podnebí v jednotlivých oblastech Jižní Ameriky podle teploty a množství srážek, podle vlivu oceánských proudů a tvarů zemského povrchu, určí jednotlivá podnebná pásma;
- vyhledá v mapách toky největších jihoamerických řek, určí bezodtokové oblasti;
- vymezí v mapách úmoří jihoamerického světadílu;
- vyhledá v mapách polohu významných vodopádů a velkých jezer jihoamerického světadílu;
- objasní závislost rozmístění rostlinstva a živočišstva a částečně i půd na podnebí Jižní Ameriky;
- pojmenuje a vyhledá v mapách Jižní Ameriky šířková pásma a výškové stupně: tropické deštné lesy, savany, stepi, pouště a polopouště, subtropická pásma a vegetaci jižního mírného podnebného pásu;
- pojmenuje a popíše příklady jihoamerického rostlinstva a zvířeny a zařadí je do příslušných podnebných pásů a do geografických šířkových pásem.

Osvojování Latinské Ameriky člověkem

K výkladu termínu *osvojování* doporučujeme vrátit se k úvodu obdobné kapitoly v oddíle věnovaném Severní Americe v učebnici a k oddílu kapitoly Osvojování Severní Ameriky člověkem v této příručce. Z historie osvojování nejen Jižní, ale celé Latinské Ameriky je nezbytné zdůraznit, že Indiáni nebyli primitivní divoši, ale vytvořili před příchodem Evropanů některé velmi vyspělé civilizační okruhy. Z nich lze poukázat zejména v návaznosti na učivo dějepisu na kulturu inckou s vyspělými řemesly (zpracování drahých kovů, keramika aj.), s vyspělou organizací státu, s dokonalými zavlažovacími soustavami, s

významnými astronomickými znalostmi atd. Incká a aztécká města v době, kdy je poznali první Evropané, nejen svou velikostí a počtem obyvatel, ale i organizací, hygienou, technikou a úrovní služeb předstihovala soudobá evropská města.

Z terminologického hlediska je nezbytné zdůraznit, že inkové (psáno s malým **i**) byli vládci incké říše (nebo říše inků). Inka je tedy název obecný, obdobný královi, carovi či emírovi a psaní s velkým **I** není správné. Obyvatelé incké říše nebyli tedy Inkové, ale náleželi, zjednodušeně řečeno, k etnickým skupinám Aymarů a Kečuů.

Také na této stránce byla pro 3. vydání upravena mapka Předkoloniální osídlení v Latinské Americe v zájmu upřesnění informací, které zahrnuje.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- popíše základní etapy a události v historii osídlování Latinské Ameriky;
- popíše a lokalizuje rozmístění původních středoamerických a jihoamerických vyspělých civilizací (předkolumbovské kultury indiánských kmenů, Aztékové, Mayové, Kečuánci a Aymarové v říši inků);
- uvede a popíše jednotlivé časové etapy koloniálního období v Latinské Americe a jejich důsledky pro politický, kulturní a hospodářský vývoj světadílu;
- zhodnotí na příkladech přínos vzájemného setkání evropské a americké civilizace.

Karibské státy

Kapitola představuje dva poměrně velké státy Jižní Ameriky ležící u břehů Karibského moře – Venezuelu a Kolumbii. Charakterizuje jejich přírodní i hospodářské poměry. Venezuela je příkladem země, která má díky značnému přírodnímu bohatství dobré předpoklady k rozvoji, ale její celková úroveň dosud zcela nepřekročila hranici zařazující ji mezi hospodářsky málo rozvinuté země. Nedostatečný rozvoj země paradoxně způsobilo i bohatství ropy, v její těžbě a vývozu byla Venezuela v letech po druhé světové válce na 1. místě na světě. Spoléhání na přínos z prodeje ropy přineslo úpadek zemědělství a útlum rozvoje jiných hospodářských odvětví. Růst těžby v jiných částech světa a změny v cenách ropy znamenaly nižší příjmy a ekonomické problémy země. Těžiště těžby ropy se z neznámějších ložisek u Maracaibského zálivu (není správné řadit Lago Maracaibo mezi jezera, jak se občas díky doslovnému překladu děje, ač jde o mořský záliv) stěhuje do povodí Orinoka, kde jsou i rozsáhlá ložiska vysoce kvalitní železné rudy. Ta se těží povrchově a využívají se jen nejbohatší vrstvy s obsahem až 68 % železa v rudě. Ruda s obsahem nižším než 45 % (tj. s vyšším než je například ukrajinská ruda, která se k nám dovážela) se odkládá na skládky a prozatím se nevyužívá.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá v mapách vybrané významné jihoamerické státy a zařadí je do větších útvarů - jihoamerických regionů: karibské státy, Brazílie a guayanská oblast, andské státy, země jižního rohu;
- vyhledá v mapách karibské státy, Venezuelu a Kolumbii při pobřeží Karibského moře, určí jejich geografickou polohu v zeměpisné síti a polohu vůči sousedním státům a regionům;
- popíše s pomocí map přírodní poměry karibských států;
- posoudí hospodářský a politický význam karibských států v současném světě;

- vymezí hlavní sídelní a hospodářské regiony a charakterizuje obyvatelstvo karibské oblasti.

Brazilské protiklady

Brazílie je obrovská země, vlastně jihoamerický subkontinent. Pro lepší představu by si žáci měli rozlohu a počet obyvatel srovnat v tabulkách i na mapě s jinými americkými státy. Zajímavé je i srovnání, že Brazílie má rozlohu téměř o 1 milion km² větší než australská pevnina bez ostrovů a je jen o málo menší než celá Austrálie s Oceánií. Význam Brazílie potvrdí i využití tabulek, kde by si žáci měli všimnout významného postavení země v produkci četných obchodních komodit.

Nezapomeneme upozornit na jazykovou odlišnost od ostatních částí Latinské Ameriky vzhledem k portugalské koloniální minulosti. Při zmínce o obyvatelstvu země je vhodné poukázat na rasovou snášenlivost, která je při značném podílu obyvatel afrického původu a zejména míšenců pozoruhodná. Na druhé straně by se mělo upozornit na problémy indiánských kmenů, které ještě žijí mnohdy téměř bez kontaktu s civilizací v tropickém deštném lese v Amazonii. Jejich teritorium stále oklešťuje pronikání komunikací do pralesů a rozšiřující se kácení a vypalování (klučení) lesů s cílem málo výnosného zemědělství (malá vrstva humusu v pralesních půdách je brzy smyta tropickými dešti, půda se stává neúrodnou a rolníci se stěhují dál a vypalují další les). Indiány ohrožuje také pronikání lovců, sběračů a prospektorů do nitra Amazonie, leckdy s ne právě dobrým vztahem k Indiánům. Výjimkou bohužel není vytlačování kmenů z jejich území, ba ani vyvražďování celých vesnic.

K zeměpisné charakteristice Brazílie lze v této kapitole přiřadit stručný informativní přehled tří států tzv. *guayanské oblasti* na severu Jižní Ameriky, kterou tvoří : *Guyana, Surinam a Francouzská Guyana*. Název oblasti je odvozen podle Guayanské vysočiny s náhorními plošinami a stolovými horami, rozkládající se mezi velkými jihoamerickými řekami, Orinokem a Amazonkou (Guayanská vysočina zasahuje na území Venezuely, Brazílie, Guyany a Surinamu). Žáci by se měli seznámit především s koloniální minulostí této oblasti, rozdělené mezi tři koloniální evropské mocnosti: Británii, Nizozemsko a Francii. Z uvedených tří zemí jsou dva státy samostatné, pouze Francouzská Guyana náleží mezi závislá území Francie. Jedná se o největší zámořský departement (region) Francie se značnou politickou a hospodářskou autonomií. Z kosmodromu u města Kourou startují rakety Evropské kosmické agentury (ESA). V letech 1854 – 1946 byla ve Francouzské Guyaně proslulá trestanecká kolonie pro nejtěžší zločince – tzv. *Ďábelské ostrovy*.

Na straně 30 byl zařazen nový graf vývoje počtu obyvatel vybraných latinskoamerických měst, nahrazující zastaralý, uveřejněný v prvních dvou vydáních této učebnice.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá v mapách území Brazílie, určí její geografickou polohu v zeměpisné síti a polohu vůči sousedním státům a regionům;
- srovná rozlohu Brazílie mezi státy světa;
- popíše s pomocí map přírodní poměry Brazílie;
- posoudí hospodářský a politický význam Brazílie v současném světě;
- určí v mapách hlavní sídelní a hospodářské oblasti a hlavní zeměpisné oblasti (regiony) Brazílie;

- charakterizuje počet a rozmístění obyvatelstva, hospodářství, životní styl, kulturní tradice a předpoklady pro cestovní ruch v Brazílii.

Andské státy

Kapitola je nejen příležitostí seznámit žáky s konkrétními zeměmi, které sem zahrnujeme, ale i k dalšímu prohloubení znalostí o významném horském systému And. Použijeme k tomu kromě textu také schematických profilů Andami vedenými v různých částech světadílu (včetně profilu Kolumbijskými Andami z kapitoly Karibské státy).

Nezapomeneme opět zdůraznit rozdíly jednotlivých výškových stupňů. V textu učebnice pro ně uvádíme české podoby. Ve španělském originále, který se často používá v geografické literatuře, se horká země nazývá *tierra caliente*, mírná země *tierra templada*, chladná země *tierra fría* a studená země *tierra helada*. Ještě výše se rozkládá výškový stupeň se sněhem a ledovci, nazývaný *tierra nevada* (zasněžená země).

Významnou informaci obsahuje oddíl Zajímavost, věnovaný pěstování drog v andských zemích, hlavně v Bolívii. Tato pasáž není určena k ověřování vědomostí žáků při zkoušení. Mohla by však sloužit jako podklad k průřezovým tématům pro výchovnou besedu o závažné problematice drog, jejichž nebezpečí jsou vystaveny děti již v tomto věku.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá v mapách území států andské oblasti v horské části Jižní Ameriky, určí jejich geografickou polohu v zeměpisné síti a polohu vůči sousedním státům a regionům;
- popíše s pomocí map přírodní poměry států andské oblasti;
- posoudí hospodářský a politický význam států andské oblasti v současném světě;
- porovná státy andské oblasti, určí v mapách jejich hlavní sídelní a hospodářské regiony;
- charakterizuje obyvatelstvo, hospodářství, kulturní tradice států andské oblasti.

Země jižního rohu

Souhrnný vzletný název „země jižního rohu“ bývá používán pro tzv. Laplatské státy zahrnující Argentinu, Paraguay a Uruguay a dále pro Chile, které se někdy ovšem zařazuje také mezi andské státy.

Z terminologických otázek upozorňujeme na dvojí použití pojmu *pampa*. V prvním významu jde o místní název pro argentinské mimotropické savany, tedy o obecné pojmenování geografického šířkového pásma. V druhém významu jde o rozlehlou určitou přírodní oblast, o jmenovitou jednotku ve fyzickogeografickém členění Argentiny. V tomto smyslu píšeme *Pampa* s velkým počátečním písmenem.

Do základního učiva zařazujeme povšechnou informaci o celém regionu, zejména o jeho přírodních podmínkách, do rozšiřujícího učiva pak bližší údaje o obyvatelstvu a hospodářství zemí „jižního rohu“.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- objasní pojem „země jižního rohu“ při regionálním členění Jižní Ameriky;

- vyhledá v mapách Jižní Ameriky území Argentiny a dalších „zemí jižního rohu“, určí jejich geografickou polohu v zeměpisné síti a polohu vůči sousedním státům a regionům;
- popíše s pomocí map přírodní poměry Argentiny a dalších „zemí jižního rohu“;
- zhodnotí hospodářský a politický význam Argentiny a dalších „zemí jižního rohu“ v současném světě;
- určí v mapách hlavní sídelní a hospodářské oblasti a hlavní zeměpisné oblasti (regiony) Argentiny;
- charakterizuje obyvatelstvo, hospodářství, kulturní tradice Argentiny a „zemí jižního rohu“.

Asie

Největší světadíl

Kapitola je velice obtížná z didaktického hlediska, což plyne z velkého množství nových pojmů, se kterými se žáci setkávají poprvé. Vzhledem k rozsahu učebnice byl proveden výběr jen nejvýznamnějších zeměpisných názvů, ale i tak jich celá řada chybí. Ponecháváme na úvaze učitele, zda žáky seznámí s dalšími asijskými poloostrovy, souostrovími a ostrovy při výkladu členitosti pobřeží, stejně tak s dalšími názvy pohoří při výkladu povrchu, který byl zúžen velmi výrazně. V každém případě doporučujeme navázat na znalosti žáků (nejznámější názvy typu Himálaj, Kavkaz apod. obvykle znají) i na učivo uvedené v učebnici Přírodní prostředí Země. Zde jsou alpínsko-himálajská pohoří zmiňována. Nutná je bezprostřední práce s atlasem.

V učebnici vymezujeme hranici mezi Asií a Evropou jen orientačně. S jejím přesným vymezením se žáci seznámí v učebnici Zeměpis světa 3 – Evropa. Hranici vedeme ve shodě s nejnovějšími poznatky regionální geografie po řece Ural a nikoli po dříve často uváděné Embě. Pro pedagogy, kteří s ní chtějí žáky seznámit již nyní, ji doporučujeme uvádět takto: hranice začíná v Karském moři, pokračuje po východním úpatí Uralu a dále po řece Ural na pobřeží Kaspického moře. Odtud přes severní předhůří Kavkazu (dnešní geografie upouští od hranice vedoucí Kumo-manyčskou sníženinou a vrací se k dřívějšímu vymezení po severním úpatí Kavkazu) k pobřeží Azovského a Černého moře, kde končí v průlivech Bospor a Dardanely. Při výkladu doporučujeme připomenout, že Asie je oblévána bezprostředně vodami Severního ledového, Tichého a Indického oceánu. Z ostrovů neuvedených v učebnici je vhodné zmínit i ostrovy ve Středomoří (především Kypr) a dále pak v Severním ledovém oceánu – Novaja Zemlja, Severnaja Zemlja, Novosibiřské ostrovy apod.

Členitost povrchu lze ilustrovat i číselně za pomoci tabulek. Vysokou hodnotu střední nadmořské výšky světadílu lze dokreslit grafickým znázorněním v učebnici Zeměpis světa 1, str. 19. Také členitost pobřeží lze dokumentovat čísly. Délka pobřeží je 69 000 km (bez ostrovů). Asie svou rozlohou 44 410 000 km² představuje 29,7 % rozlohy pevniny na Zemi. Vhodné je opět si zopakovat velikostní srovnání světadílů (Zeměpis světa 1, str. 23).

Zobrazení na straně 38 nelze považovat za kartografickou mapu, ale jen za mapovou ilustraci, která má žákům jednoduchou formou přiblížit hlavní fyzickogeografické prvky a přírodní rizika, a to hlavně v obydlených oblastech (proto jsou zdůrazněny řeky Ganga a Huang He, kde dochází k pravidelným záplavám s velkými škodami a k ztrátám na životech, na rozdíl od řek sibiřských). V popisku k této ilustraci používáme, stejně jako i v jiných učebnicích našeho nakladatelství, např. v Zeměpise světa 3, obvyklý termín alpínsko-himálajská pohoří (vrásnění ap.). Je třeba upozornit, že v některých odborných pracích se vyučující mohou setkat i s podobou alpsko-himálajská pohoří.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá na glóbu a v mapách Asii, určí její geografickou polohu (polohu v zeměpisné síti a polohu vzhledem k sousedním kontinentům a oceánům, k zemským polokoulím a k podnebným pásům);
- určí a vyhledá v mapách průběh zemského rovníku a dalších významných rovnoběžek a poledníků v Asii;
- porovná rozlohu Asie s rozlohou ostatních světadílů;
- pojmenuje a vyhledá v mapách Asie významné prvky horizontální členitosti: významné části pobřeží, moře a zálivy, ostrovy, poloostrovy, průlivy, Suezský průplav;
- posoudí s pomocí obecně zeměpisné mapy výškovou členitost povrchu Asie;
- pojmenuje a vyhledá v mapách nejvýznamnější povrchové útvary - přírodní celky Asie a pojmenuje činitele, které je formovaly;
- vyhledá v mapách Asie oblasti s výskytem sopečné činnosti a s častými zemětřeseními;
- určí a vyhledá v mapách nejvyšší pohoří a horské vrcholy Asie.

Rozmanitost přírody

I tato kapitola je vzhledem k množství nových pojmů náročná. Pro lepší pochopení doporučujeme aktivizovat učivo o podnebných pásích a geografických šířkových pásmech z učebnice Přírodní prostředí Země a navázat na ně.

Při výkladu podnebí je nezbytné zdůraznit klíčový charakter rozlehlosti asijského světadílu pro vznik kontinentálního podnebí a blíže je specifikovat. Je to podnebí v centru pevnin každého podnebného pásu. Na rozdíl od oceánského má větší denní a roční amplitudy teplot vzduchu, menší vlhkost vzduchu, nižší oblačnost. Srážek je také méně, padají převážně v létě a jde především o srážky konvekční. Jižní, jihovýchodní a východní Asii ovlivňují monzuny, o kterých bude podrobněji pojednáno v kapitole o monzunové části Asie.

Zajímavé jsou klimatické rekordy Asie. Nejnižší teplota byla naměřena v sibiřském Ojmjaku, a to $-78\text{ }^{\circ}\text{C}$. Toto území se označuje jako „Severní pól chladu“. Vzniká v důsledku stálého vysokého tlaku vzduchu, kdy se v zimních měsících hromadí v nedostatečně větraných mezihorských kotlinách východní Sibíře velmi chladný vzduch. Další prochlazování těchto vzduchových hmot od zemského povrchu způsobuje, že v této oblasti světa jsou dosahovány nejnižší teploty na severní polokouli. Nižší hodnota byla zaznamenána pouze v Antarktidě, která však není trvale obydlena. Nejvyšší teplotu $53\text{ }^{\circ}\text{C}$ změřili v Jacobabadu v Pákistánu. Na asijském světadíle se nachází indické Čerápuňdží, kde v roce 1861 spadlo rekordních 22 990 mm srážek (v dlouhodobém průměru však má o něco více srážek stanice Waialeale na Havaji). Naopak nejnižší roční srážky byly zaznamenány v Al-Aqabach v Jordánsku, pouhých 24 mm.

Při výkladu geografických šířkových pásem je nezbytné doplnit výškovou stupňovitost, která se výrazně uplatňuje v asijských pohořích. Zopakujeme obecné učivo o výškové stupňovitosti, kterou by žáci již měli znát z obecného fyzického zeměpisu (viz Přírodní prostředí Země, str. 80–81). Doporučujeme rovněž srovnat s profilem Kilimandžára v učebnici Zeměpis světa 1 (str. 24) a s pasážemi pojednávajícími o Andách v této učebnici.

Z asijských jezer je možné zmínit ještě bezodtokové jezero Balchaš, ležící na jihovýchodě Kazachstánu. Je zajímavé tím, že jeho západní část je sladkovodní, naopak východní slaná.

Nížinaté sibiřské řeky zaplavují v období svého maxima (obvykle koncem jara) rozsáhlá území. Například Ob se rozlévá do pásu širokého až 60 km. V tomto území nazývaném *pojma* není rozšířena typická tajga, ale křovinaté porosty s bažinnými loukami. Pojma je protkána sítí ramen a koryt, která jsou při nižších stavech vyschlá či polovyschlá s

množstvím tůněk. Jen v povodí Obu se rozsah záplavového území odhaduje na 120 000 km². V zimě sibiřské řeky zamrzají. Asijské himálajské veletoky s monzunovým režimem jsme rozdělili do dvou skupin. Na čínské řeky, protékající Velkou čínskou nížinou a především rozsáhlou sprašovou oblastí. V tomto směru je zajímavá především Huang He (výslovnost: Chuang-che). Ta právě podle žlutě unášených plavenin získala své jméno – *Žlutá řeka*. Podobně jako Chang – Jiang (výslovnost Čchang-tiang, v překladu *Dlouhá řeka*), nejdelší řeka v celé Eurasii (5 800 km), a Xi Jiang [Si- tiang], unášejí velké množství materiálu uvolněného na odlesněných himálajských svazích. Ten ukládají v nížinatých polohách, kde pak tečou po svých náplavech, často výše než je okolí. Velké povodně pak mívají katastrofický průběh, protože zaplavují rozsáhlá území, způsobují značné materiální škody a doprovázejí je obvykle i značné ztráty na lidských životech. Dlužno dodat, že ve starších školních českých i zahraničních atlasových dílech byla řeka Chang Jiang prezentována pod názvem Jang-c`-ťiang (výslovnost: Jangce tiang). Toto jméno se používalo jenom pro dolní tok Chang Jiang a vzniklo podle názvu provincie Jangu se starobylym městem Yangzhou [Jang-čou], ležícím v deltě řeky. Na dolním a středním toku bývá řeka Chang Jiang označována také jako Ta Jiang (výslovnost: Ta-tiang), v překladu Velká řeka nebo jen Jiang (výslovnost: tiang) – Řeka. Další alternativní název je Modrá řeka.

Za pozornost stojí růst rozlohy savan v humidních oblastech Zadní Indie a Velkých i Malých Sund. Po odlesnění se již nerozšířil původní les, ale byl nahrazen savanami. Došlo i ke změně půdních a srážkových poměrů. Tragická je také bilance likvidace tropického deštného lesa. V současnosti si již některé státy uvědomují jeho cenu a zbylé porosty plně chrání. Příkladem je Thajsko. Naopak Indonésie a jiné státy pokračují v jeho bezohledné těžbě. Přitom se jedná o významné centrum biodiverzity i genetické centrum.

Z Asie pochází celá řada kulturních plodin. Z východní Asie to je proso, čirok (sorghum), sója, jam a taro, mandarinka, pomerančovník, ředkev, cibule, dýně, čajovník a skořicovník. Z indické oblasti rýže, čirok, mangovník, bavlník, jutovník, konopí, okurka a pepřovník. Z indomalajské oblasti chlebovník, mangostan, banánovník, citroník, palma kokosová, hřebíčkovec, muškátovník a zázvor. Ze střední Asie meruňka, réva, mandloň, ořešák a pistácie, z jihozápadní Asie meruňka, réva, granátovník, fíkovník, šafrán a jetel.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- určí geografickou polohu Asie z hlediska umístění v podnebných pásech;
- porovná podnebí v jednotlivých oblastech Asie podle teploty a množství srážek, podle vlivu oceánských proudů a tvarů zemského povrchu, určí podnebná pásma;
- určí v mapách Asie monzunové oblasti a popíše význam monzunových dešťů pro osídlení a zemědělství;
- vyhledá v mapách toky největších asijských řek, určí bezodtokové oblasti;
- určí v mapách úmoří asijského světadílu;
- vyhledá v mapách polohu významných a velkých jezer Asie a porovná je podle vzniku;
- objasní závislost rozmístění rostlinstva a živočišstva a částečně i půd na podnebí;
- pojmenuje a vyhledá v mapách Asie šířková pásma a výškové stupně: tropické deštné lesy, savany, stepi, pouště a polopouště, subtropické lesy a křoviny, severské jehličnaté lesy (tajga), tundry;
- pojmenuje a popíše příklady typického asijského rostlinstva a zvířeny a zařadí je do příslušných podnebných pásů a do geografických šířkových pásem;
- uvede příklady kulturních rostlin původem z Asie.

Osvojování Asie člověkem

Cíl této kapitoly je obdobný jako u kapitol o osvojování Severní Ameriky a Latinské Ameriky člověkem. Srovnáním s nimi je možné žákům ukázat podstatně odlišné historické kořeny a vývoj současného geografického charakteru Asie proti ostatním kontinentům. Poloha civilizačních ohnisek v Asii se časem měnila posunem na východ. Na asijských březích Pacifiku se dnes zřejmě rodí centrum světového hospodářského rozvoje, které na sebe strhne převahu během současného, 21. století. Jen opoždění území Asie jižně od dělicího třetihorního horského systému v nástupu a rozmachu kapitalismu (ve srovnání s Evropou a Severní Amerikou) umožnilo jeho koloniální využití západoevropskými státy.

Atypické a severoamerickému osvojování obdobné bylo osvojování severní Asie – Sibíře – z Ruska. Vzhledem k této skutečnosti, své poloze a mnohem nepříznivějším přírodním podmínkám mělo odlišné výsledky. Úloha Ruska jako nárazníku Evropy vůči tatarsko-mongolskému tlaku ve středověku, přímá poroba mnoha jeho oblastí, je jednou z příčin jeho odlišností kulturní i ekonomické a opoždění v rozvoji proti střední a západní Evropě.

Vyučující, kteří používají starších vydání této učebnice, musíme upozornit, že v textu této kapitoly jsme provedli v zájmu upřesnění výkladu několik změn a úprav. Hlavní změny byly provedeny v rozšiřujícím učivu, týkajícím se osvojování severu asijského světadílu, ale i jinde.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- popíše a lokalizuje rozmístění nejstarších asijských kultur v poříčí velkých řek, ohnisek starověkých civilizací (Čína, Indie, Blízký východ);
- popíše základní etapy a události v historii osídlování Asie, rozmach islámu a arabské říše;
- uvede a popíše jednotlivé časové etapy evropských objevů a koloniálního období v Asii a důsledky koloniální éry pro politický, kulturní a hospodářský vývoj světadílu;
- uvede příkladně, vyhledá a porovná na mapách oblasti Asie, kolonizované původně hlavními evropskými velmocemi;
- zhodnotí na příkladech přínos vzájemného setkání evropské a asijské civilizace.

Monzunová Asie

Základním úkolem tématu je vysvětlit žákům podstatu monzunu na základě obecného výkladu o proudění vzduchu z příslušné pasáže v obecném fyzickém zeměpise (viz Přírodní prostředí Země, str. 48 - 49). Na základě pochopení principu monzunu je pak třeba zdůraznit, že monzunové podnebí mělo mimořádně blahodárný vliv na vznik člověka (vedle východní Afriky je monzunová Asie, konkrétně Čína a Jáva, dalším ohniskem nejstarších nálezů živočišného druhu *Homo sapiens* i živočišných předchůdců člověka, monzunová Asie se pokládá společně s východní Afrikou za jednu z "kolébek lidstva"), dále na vznik vyspělých starověkých civilizací, mocných středověkých říší, nejpočetnějších populací světa i současných mocných států. Množství dešťových srážek, dostatečné teploty a úrodné půdy, spráše, jejichž vznik rovněž souvisí s klimatem, umožnily dvě až tři úrody zejména rýže ročně. To dalo předpoklady k výživě velkého počtu lidí a umožnilo rozvoj civilizace. I dodnes, v moderním světě, přírodní podmínky příznivě ovlivňují tuto oblast, která na sebe strhává stále větší díl světové ekonomiky. Je dobré upozornit však i na negativní stránky monzunového proudění ve spojení s ničivými projevy tajfunů - ty jsme zařadili do rozšiřujícího učiva.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- určí a vyhledá na mapách Asie velké zeměpisné oblasti (regiony): monzunovou východní, jižní a jihovýchodní Asii, jihozápadní Asii, Zakavkazsko, střední Asii a severní Asii (asijskou část Ruska);
- vymezí v mapách oblast monzunové Asie, určí její geografickou polohu v zeměpisné síti a polohu vůči sousedním státům;
- popíše s pomocí map přírodní poměry monzunové Asie a význam monzunových dešťů pro osídlení a zemědělství;
- zhodnotí nebezpečí tajfunů, tropických cyklon monzunových oblastí;
- lokalizuje vybrané státy v oblasti.

Říše středu

V titulku jsme použili vzletný název, který Čína používala odedávna (a používá podnes) pro označení svého státu. Pochází z dob izolace Číny od ostatního světa, kdy se Čína považovala za střed světa a jeho nejdůležitější součást. V jistém slova smyslu to byla i pravda. Proti jiným starověkým a středověkým říším byla Čína skutečnou velmocí svou rozlohou, počtem obyvatel, kulturní úrovní i vojenským významem, který však nikdy nepřekračoval hranice monzunové Asie. Pro současnou, a zvláště budoucí Čínu však již regionální omezení velmocenského postavení neplatí.

Při výkladu doporučujeme pozastavit se u obyvatelstva Číny - srovnat počet obyvatel s jinými velkými státy světa (s použitím tabulek v učebnici), poukázat na rychlý růst počtu obyvatel (500 milionů po 2. světové válce, dnes přes 1,3 miliardy), zmínit se o násilném omezování přírůstku obyvatel, zejména v 60. a 70. letech, s dozvuky dodnes. K tomu sloužil např. administrativní cestou stanovený minimální věk pro uzavření manželství (20 let ženy, 22 muži), výhody poskytované rodinám s 1 dítětem, naopak penalizování rodin s více dětmi (např. vystěhování do menšího bytu, ztráta podpory na dítě, odvádění daně z dítěte, eventuálně i propouštění ze zaměstnání). Součástí kontroly porodnosti bylo i hlášení žen do pořadníku na úřední schválení porodu. Snižování přirozeného přírůstku se daří ve městech, ale nikoliv na venkově - stará tradice velí vychovat syny, protože dívka odchází po svatbě z domu, děti se ve stáří starají o rodiče (není u zemědělců zaveden důchodový systém). Proto venkovské rodiny mají zájem o vyšší počet dětí a i přes pokuty je proto na venkově dětí více. I když dnes již není tento boj proti zvyšování počtu obyvatel tak přísný, projevuje se snaha o malý počet dětí v rodině i dnes. Důsledky jsou zřejmé v celé čínské populaci a projevují se nejen v struktuře obyvatelstva podle pohlaví (dětí mužského pohlaví je více, a to někdy i za cenu drastického zbavování se dcer), ale i v početné generaci „jedináčků“ s četnými specifickými sociologickými důsledky.

Průměrná hustota zalidnění dosahuje 114 obyvatel na km², ale za tímto číslem jsou ukryty velké rozdíly - u 12 pobřežních provincií přesahuje hustota 320 obyvatel/km², u 18 vnitrozemských provincií 72 obyvatel/km², ale Tibet, Vnitřní Mongolsko, Xinjiang [Sint'iang] ad. mají jen 12 obyvatel/km². Rozdíly vyplývají z přírodních podmínek. Povrch Číny lze charakterizovat a přiblížit žákům zjednodušeně jako tři výrazné stupně, jakési navzájem ostře ohraničené "schody". *První stupeň* tvoří území severovýchodní Číny a východní pobřežní nížiny. Od *druhého stupně*, kterým jsou vnitrozemské náhorní plošiny a pánve, jej oddělují pohoří Velký Chingan, Severočínská a Jihočínská pahorkatina. Přejít mezi oběma těmito stupni je velmi výrazný a ostrý (až 1000 m) a velké čínské řeky jej překonávají četnými vodopády a peřejemi, Chang Jiang také hlubokým kaňonem. *Třetím stupněm*,

nejvyšším, je Tibetská náhorní plošina. I její povrch (4000 - 4500 m nadmořské výšky) se výrazně zvedá nad terénem druhého stupně. V oblasti Tibetu dosahují v oblasti Himálaje na hranici s Nepálem horské vrcholy nejvyšší nadmořské výšky na světě. Nejvyšší horou Číny je zároveň nejvyšší horský vrchol světa – Mount Everest (Qomolangma Feng) 8 848 m n.m. Číně náleží severní část (stěna) této proslulé hory. Jmenované schody jakoby kopíruje i hustota zalidnění v Číně, výrazně nejvyšší na pobřežním východě a v pobřežních nížinách, ale i v tzv. Rudé pánvi provincie Sichuan (Sečuan), a nejmenší v Tibetu. K výkladu je třeba využít mapky hustoty zalidnění v učebnici.

V této souvislosti rozhodně nedoporučujeme používat místo správného *hustota zalidnění* sice vžitý, ale odborně nesprávný termín hustota obyvatelstva. Nepřesný je i pojem hustota osídlení - zde jde o hustotu rozmístění sídel, nikoliv o hustotu rozmístění obyvatel!. Pozornost doporučujeme věnovat informaci o přepisech čínských zeměpisných názvů, i když není určena k učení a procvičování učiva, ale jen k informaci.

Jako zdroj dalších informací o některých vnitřních i vnějších problémech Číny (např. Tibet, vztah s Taiwanem aj.) doporučujeme vyučujícím využít publikaci Ohniska napětí ve světě (NČGS-Kartografie, Praha 2007).

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá v mapách území Číny, určí její geografickou polohu v zeměpisné síti a polohu vůči sousedním státům;
- porovná rozlohu Číny s největšími státy světa;
- popíše s pomocí map přírodní poměry a zdroje nerostných surovin;
- posoudí hospodářský a politický význam Číny v současném světě;
- určí v mapách hlavní sídelní a hospodářské oblasti, charakterizuje hlavní město Peking a vybraná velká města;
- charakterizuje obyvatelstvo, hospodářství, kulturní a náboženské tradice a předpoklady pro cestovní ruch.

Země vycházejícího Slunce

I zde jsme v titulku použili poetického názvu, jímž se Japonsko samo označuje (v japonštině zní Nippon, plný oficiální název Japonského císařství - Nippon Koku). Rok 1868 zmíněný v popisku barevné ilustrace je významný mezník ve vývoji Japonska. Tehdy odstoupením posledního vojenského vládce (šóguna) začalo tzv. *období Meidži* - obnova císařství. Znamenala ukončení staleté izolace Japonska a jeho rychlou modernizaci - konec feudalismu, začátek přeměny země v moderní kapitalistický stát, který se stal významnou silou v Asii. Ta za 2. světové války ovládla celé asijské Tichomoří a ohrožovala USA, Austrálii i Indii.

Při výkladu o současnosti Japonska je dobře věnovat pozornost pozadí tzv. "hospodářského zázraku", který vynesl Japonsko z poražené, zbídačené a demoralizované země v přední světovou ekonomickou velmoc. Po porážce ve 2. světové válce bylo Japonsko donuceno nátlakem USA za souhlasu a podpory ostatních Spojenců k demilitarizaci, k demonopolizaci (rozbití monopolů, které byly nositeli japonského imperialismu) a k demokratizaci celého hospodářského a politického života. Provedla se radikální zemědělská reforma a tvrdě se prosazovala protiinflační politika. Všechny tyto zásady byly právně zakotveny v ústavě a celém právním řádu nového Japonska, který zcela odmítl militarismus. Kromě nátlaku v tomto směru (jemuž pomohla silná deziluze Japonců z války) věnovaly USA

Japonsku velkou pomoc bezprostředně po válce i později (potravinová pomoc a finanční dotace). Vojenská ochrana USA zbavila zemi nutnosti budovat silnou armádu a mohla se věnovat mírové výstavbě i v době korejské války. USA umožnily přístup k nejpokročilejším technologiím, ke vzdělání odborníků, otevřela trh pro japonské zboží. Nezanedbatelný byl ovšem i vlastní přínos Japonců zejména v nesmírné pili, v pracovní kázni, houževnatosti a v umírněnosti požadavků vyplývajících z tradiční skromnosti. Rozvojová strategie, zaměřená na všestrannou podporu perspektivních oborů a odvětví (např. elektronika, optika, automobilový průmysl, hutnictví, loďařství...) přinesla rychle své výsledky. Přes určitou stagnaci v současnosti si Japonsko udržuje dynamiku a vysokou úroveň své ekonomiky a postavení „velkého tygra“ asijského hospodářství. Pro doklad četných prvenství japonské ekonomiky využijeme tabulky v učebnici.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá v mapách území Japonska, určí jeho geografickou polohu v zeměpisné síti a polohu vůči sousedním státům;
- pojmenuje hlavní japonské ostrovy, vyhledá je v mapách;
- popíše s pomocí map přírodní poměry a přírodní zdroje Japonska;
- posoudí hospodářský a politický význam Japonska v současném světě;
- určí v mapách hlavní sídelní a hospodářské oblasti Japonska, charakterizuje hlavní město Tokio a vybraná velká města;
- vymezí hlavní odvětví japonské ekonomiky;
- charakterizuje obyvatelstvo, hospodářství, kulturní a náboženské tradice.

Asijské tygři

V této kapitole (zčásti i v kapitole následující) věnujeme pozornost především ekonomicky rozvíjejícím zemím východní a jihovýchodní Asie. V ekonomické literatuře se nazývají *nově industrializované země* (NIZ), novinářský termín asijské tygři (eventuálně draci) vyjadřuje rychlost v jejich ekonomickém vývoji a dravost, s níž se uplatňují ve světové ekonomice. Jejich vzorem bylo Japonsko, zvané někdy Velký tygr, které se mezitím stalo jednou z nejvyspělejších zemí světa.

Člení se obvykle na nově industrializované země I. a II. generace. Státy řazené mezi první generaci tygrů vykazují rychlý rozvoj již více než jedno desetiletí a řadí se svým hrubým národním produktem již k vyspělým státům s tržním hospodářstvím, popř. se jim blíží. Země druhé generace se touto cestou vydaly později a jejich průměrná životní úroveň, hodnoty hrubého národního produktu a jiné ukazatele jsou na vzestupu, vymykají se již běžným hodnotám zemí rozvojového světa, ale ještě nedosáhly hodnot vyspělých zemí. Kromě pozdějšího počátku urychleného vývoje u některých z těchto zemí neumožňuje dosahovat zatím stejných výsledků jako u I. skupiny i rozlehlost a velký počet obyvatel země se značnými rozdíly v úrovni jednotlivých oblastí.

Do skupiny I. řadíme Singapur, Taiwan, jižní Koreu (Korejskou republiku) a Hongkong. Ten se do této skupiny řadí proto, že jeho hlavní ekonomický rozvoj nastal v době do roku 1997, kdy nebyl součástí Číny, ale britskou kolonií. I dnes má v rámci Čínské lidové republiky mimořádné postavení se značnou hospodářskou autonomií (částečně i s autonomií politickou) a i dnes se řadí mezi tyto tzv. asijské tygry.

Do II. skupiny obvykle řadíme Malajsii, Thajsko a někdy i Indonésii a Filipíny. Při výkladu usnadní pochopení graf hrubého domácího produktu těchto států ve srovnání s Českou

republikou, který byl pro 3. vydání aktualizován.

K názvosloví v případě Koreje upozorňujeme, že jižní a severní Korea nejsou oficiální politické názvy těchto států a správně by se měly psát s malým počátečním písmenem, ač v tisku se často setkáte s písmenem velkým. Oficiální názvy států v českém nezkráceném znění jsou Korejská republika (pro jižní část) a Korejská lidově demokratická republika (pro severní část).

Složitější je případ Taiwanu, kde současný Školní atlas světa (Kartografie 2004) a Názvoslovná komise uvádějí pro státní útvar podobu Taiwan (ve shodě se zásadou, že názvy státních útvarů se uvádějí v podobě, kterou si dané státy přejí), zatímco tvar Tchaj-wan používají pro ostrov, na němž leží.

Pro doplnění informací o některých z těchto zemí, například pro státy Korejského poloostrova, vztahu Hongkongu a Taiwanu s Čínou doporučujeme pracovat s publikací Ohniska napětí ve světě (NČGS-Kartografie, Praha 2007).

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá v mapách území vybraných nově industrializovaných států východní a jihovýchodní Asie, určí jejich geografickou polohu v oblasti;
- popíše s pomocí map přírodní poměry těchto států;
- popíše a srovná jejich hospodářský a politický význam, zvláštnosti a dynamiku jejich vývoje a postavení;
- určí v mapách hlavní sídelní a hospodářská střediska a střediska cestovního ruchu;
- charakterizuje obyvatelstvo, vybraná sídla, hospodářství, kulturní a náboženské tradice a předpoklady pro cestovní ruch.

Tropická jihovýchodní Asie

Poměrně složitá skladba tohoto makroregionu rozděleného na pevninskou a ostrovní část nezbytně vyžaduje dobrou práci s mapou, aby se žáci v této části světa orientovali. K výkladu o podnebí znovu upozorňujeme na správnou terminologii, uváděnou již v učebnicích Přírodní prostředí Země a Zeměpis světa 1 a komentovanou v příručkách vydaných k těmto učebnicím. Jihovýchodní Asie patří do tropického *podnebného pásu*, který se člení na rovníkové a střídavě vlhké *podnebné pásmo* (tedy tropický pás je vyšší jednotka, pásma uvnitř tohoto pásu jsou jednotky nižšího řádu). Rovníkovému podnebnému pásmu odpovídá *geografické šířkové pásmo* (nejen vegetační, ale pojaté v širším geografickém chápání, tj. nejen vegetace, ale celá biota včetně pedosféry, hydrosféry aj.) tropických deštných lesů. Podnebnému střídavě vlhkému pásmu odpovídají pak geografická šířková pásma savan, popřípadě jiná.

Podobně jako v kapitole o andských státech využijeme zmínku o drogách v pasáži věnované tzv. Zlatému trojúhelníku k besedě nebo k jiné formě osvěty o problematice drog.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá v mapách území vybraných států na poloostrově Zadní Indie, na Malajském poloostrově a v ostrovní části jihovýchodní Asie, určí jejich geografickou polohu v oblasti;
- popíše s pomocí map přírodní poměry a přírodní zdroje těchto států;

- určí mezi nimi významné producenty a vývozce ropy a ropných produktů;
- posoudí a srovná jejich hospodářský a politický význam, určí mezi nimi nově industrializované země a naopak zaostávající státy;
- charakterizuje obyvatelstvo, vybraná sídla, kulturní a náboženské tradice a předpoklady pro cestovní ruch.

Na ostrovech i na pevnině

Protože nelze na vymezeném prostoru učebnice ani v omezeném počtu hodin věnovaných zeměpisu probrat stejně podrobně všechny státy světa, i zde jsme přistoupili k výběru některých zemí, které mohou sloužit jako „modelové“ pro danou oblast. Protože Thajsko a Singapur byly již uvedeny v předchozí kapitole, do základního učiva jsme v této kapitole zařadili dva velké ostrovní státy, Indonésii a Filipíny. Zejména první z nich si díky velikosti, početnému zalidnění a nastartovanému vývoji směrem k „asijským tygrům“ zaslouží větší pozornost. I Filipíny se již vydaly stejným směrem a bývají zařazovány do II. generace zemí procházejících obdobným vývojem.

Státy *Indočíny* (tomuto názvu není třeba se vyhýbat proto, že byl v nedávné minulosti zavřen; je to název vhodný, výstižný, v zahraničí používaný) na poloostrově Zadní Indie a malou zmínku o Myanmar - Barmě jsme zařadili do rozšiřujícího učiva. Záleží na vyučujícím, zda mu na ně vyjde dostatek času. V případě této země je nutné zmínit, že zatím u nás vžitý název Barma uvádíme v novém vydání této učebnice již jen jako dubletu v závorce. Vyučující i studenti by si měli zvykat na oficiální název tohoto názvu, který zní v současnosti *Myanmar* (nikoliv rovněž se objevující tvar Myanmar). V této podobě jej uvádí i Školní zeměpisný atlas (Kartografie 2004). V úplném oficiálním znění v českém jazyce je název státu *Svaz Myanmar*.

Dále upozorňujeme na další změnu v zeměpisném názvosloví, kterou reflektujeme v tomto vydání *Zeměpisu světa 2*. Západní část ostrova Nová Guinea, která administrativně patří k Indonésii, se dnes již nenazývá Západní Irian, ale *Papua* (viz rovněž poslední vydání Školního atlasu světa).

Také o Indonésii nalezneme aktuální informace v příručce *Ohniska napětí ve světě* (NČGS-Kartografie, Praha 2007).

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- zhodnotí příčiny hospodářského rozvoje a naopak zaostalosti a chudoby určitých států jihovýchodní Asie;
- vyhledá v mapách vybraní státy oblasti;
- určí v mapách hlavní sídelní a hospodářská střediska a střediska cestovního ruchu;
- charakterizuje obyvatelstvo, vybraná sídla, hospodářství, kulturní a náboženské tradice a předpoklady pro cestovní ruch.

Indický subkontinent

Kromě základních údajů o fyzickogeografických poměrech subkontinentu je třeba věnovat pozornost zejména pestrosti skladby obyvatelstva ve všech ohledech. Mapku vyznačující rasové složení jsme však z 3. vydání učebnice na základě připomínek recenzenta vypustili, protože je příliš generalizovaná a nevystihuje příliš skutečnou strukturu obyvatelstva. Zejména černá rasa se již v čisté podobě zachovala jen v omezených komunitách.

Pokud můžeme věnovat více času náboženské různorodosti, je třeba zdůraznit významný podíl náboženství na celkovém vývoji subkontinentu (zejména bipolární rozdělení obyvatel na hinduisty a muslimy) a velký vliv hinduistické víry, která na dlouho ovlivnila indickou společnost zejména svým kastovním systémem. Ten rozřadil lidi přísně podle jejich původu do ostře odlišených tříd s rozdílnými právy. Největší práva měla kasta kněží - *brahmánů*, a kasta bojovníků - *kšatrijů*. Střední stav, rolníky a měšťany, s omezenějšími právy zahrnovala kasta *vajšjů*. Kasta služebnictva - *śúdrů*, měla již práva silně omezená, ale nejhůře postavení byli lidé bez kasty, tzv. *nedotknutelní*, kteří neměli žádná lidská práva. I když je dnes oficiálně kastovní systém zrušen, jeho silný vliv v tradičním rozvrstvení obyvatelstva dosud doznívá.

V kapitole se v pasáži o zemědělství objevuje bez bližšího vysvětlení pojem kopra. Byl vysvětlen v předchozím učivu o Austrálii a Oceánii při výkladu o využitelnosti palmy kokosové (Zeměpis světa 1, str. 50). Jen stručně opakujeme, že jde o sušenou dužinu kokosových ořechů používanou na výrobu tuků a kokosové moučky.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá v mapách oblast jižní Asie, určí její geografickou polohu v zeměpisné síti a polohu vůči sousedním státům;
- popíše s pomocí map přírodní poměry jižní Asie, zhodnotí význam monzunových dešťů pro osídlení a zemědělství;
- posoudí hospodářský a politický význam oblasti jižní Asie současném světě, porovná s ostatními oblastmi Asie;
- charakterizuje obyvatelstvo, osídlení, hospodářství, kulturní a náboženské tradice.

Země jižní Asie

Hlavní náplní kapitoly je přiblížení obrovského území Indické republiky. Opět se zastavíme především u pasáže věnované obyvatelstvu. Zdůrazníme její postavení na 2. místě na světě a velmi rychlý přirozený přírůstek. Přesahuje 3 % ročně a patří k největším na světě. Také Indie se snaží o snížení porodnosti (sterilizací, agitací za plánování rodiny apod.), zatím však bez velkých úspěchů. Brání tomu negramotnost a vůbec nízká průměrná kulturnost obyvatel a také chybí dostatek finančních prostředků na účinné kampaně. Věková struktura je typická nízkým podílem obyvatel v postproduktivním věku, více než polovina je v produktivním věku a silné zastoupení má preproduktivní věk.

Velký přírůstek pracovních sil nestačí ekonomika země absorbovat, proto je zde vysoká nezaměstnanost a hlavně skrytá nezaměstnanost na venkově. Přebytek pracovních sil brzdí modernizaci a mechanizaci zemědělství, kde každý stroj ubírá práci několika lidem. I proto se hospodářství Indie nevyvíjí příliš k lepšímu. V zemi přetrvávají obrovské sociální problémy ve všech jejích částech (platí i o jiných zemích subkontinentu). Země má nízkou průměrnou životní úroveň při velkých rozdílech. Přes dílčí úspěchy v industrializaci prozatím naprosto v zaměstnanosti obyvatel převažuje zemědělství.

Název ostrovního státu uvádíme v tomto vydání jako *Šrí Lanka* (častější byla doposud podoba Srí Lanka), které lépe odpovídá originálnímu sinhálskému názvu a má oporu v doporučení Názvoslovné komise a uvádění ve Školním atlase světa (šrí = šťastný, slavný). Používání tohoto názvu státu pro ostrov však není zcela správné. Sinhálci nazývají ostrov jen *Lanka*, na našich mapách (včetně Školního atlasu) se však používá název *Ceylon*. Ten lze považovat za české exonymum, které pochází ze staroindické podoby názvu ostrova a dostalo

se přes arabštinu a portugalštinu do všech evropských jazyků. Je proto na místě používat pro stát podobu názvu Šrí Lanka a pro ostrov název Cejlon.

Pro hlubší pochopení složitých problémů Indického subkontinentu doporučujeme rovněž použít příslušné pasáže z publikace Ohniska napětí ve světě (NČGS-Kartografie, Praha 2007).

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- lokalizuje státy v oblasti jižní Asie;
- vyhledá v mapách území Indie, určí její geografickou polohu v zeměpisné síti a polohu vůči sousedním státům;
- srovná rozlohu Indie s největšími státy světa;
- popíše s pomocí map přírodní poměry indického subkontinentu;
- posoudí přírodní a sociální vlivy na rozvoj hospodářství Indie;
- zhodnotí hospodářský a politický význam Indie v současném světě;
- určí v mapách hlavní sídelní a hospodářská střediska jižní Asie, hlavní lokality s těžbou významných nerostných surovin, největší přístavy, letiště a střediska cestovního ruchu;

Neklidná jihozápadní Asie

Na úvaze učitele necháváme případné doplnění pohoří lemujících Íránskou vysočinu (Kúhe Hezárh, 4420 m). Na západě je to Zagros (Zardkúh, 4547 m), na severu Kopet Dag. Stejně tak zmínku o nejvyšším pohoří Íránu Elborz (Demávend, 5670 m) a tureckém Taurusu.

Tato část Asie patří mezi nejneklidnější oblasti světa. Je zdrojem trvalého napětí, nepokojů, jedním z hlavních ohnisek neklidu nejen v tomto makroregionu, ale i v celosvětovém (globálním) měřítku.

Obyvatelstvo této oblasti lze rozdělit na arabské a nearabské (např. pruh zemí od Turecka přes Írán po Afghánistán). Pro didaktickou jednoduchost a vzhledem ke geopolitické situaci jsme však zvolil protiklad islámu a judaismu.

Jihozápadní Asie není samozřejmě místem zrodu jen islámu, ale také dalších dvou náboženství: křesťanství a judaismu. Zatímco křesťanství je nejrozšířenější náboženství na světě, judaismus je záležitostí židovskou. Jeruzalém je posvátným městem všech tří náboženství. Islámu věnujeme relativně velkou pozornost proto, že jde o náboženství, které jednoznačně určuje geopolitický vývoj v této oblasti a u nás není natolik známo. Navíc se v běžném denním životě budou žáci setkávat s celou řadou pojmů s vazbou na islám a geopolitické problémy v této oblasti i ve světě, jež s islámem souvisí. Nelze pominout i problém *islámského fundamentalismu*, který podle geopolitických analytiků představuje vážnou hrozbu budoucímu mírovému vývoji lidstva.

Korán muslimům přikazuje šířit víru za každou cenu, dokonce jim doporučuje zabít pohany, vyznávající více bohů. Pokud křesťané a židé, kteří vyznávají také jediného Boha, nepřistoupí na pravou víru, mají platit daně. Šíření islámu silou, svatá válka neboli Džihád, patří k základním tezím islámských fundamentalistů. Jde o muslimy, kteří dodržují striktně pravidla života a víry vykládaná principy islámského práva (*šaría*). Neakceptují žádný pokrok lidské společnosti, a proto se dostávají do rozporu nejen s ostatním světem, ale i s muslimy, kteří nejsou tak přísní v dodržování těchto vžitých zvyklostí (např. v Kuvajtu). Ještě méně přísní jsou, co se týče dodržování pravidel islámu v některých severoafrických zemích (Tunisko). Protože, až na několik států, nenacházejí pro své jednání podporu,

uchylují se často k terorismu a nesmiřitelnému boji vůči okolnímu světu.

Při výuce tohoto tématu je třeba věnovat pozornost současnému geopolitickému vývoji v této oblasti i jejich příčinám, vyplývajícím z historického vývoje. Vyučujícím v tom pomohou příslušné pasáže z příručky *Ohniska napětí ve světě* (NČGS-Kartografie, Praha 2007), zejména kapitola věnovaná Afghánistánu. Ten má ještě jeden tragický světový primát. Patří k největším světovým producentům opia. Předpokládá se, že asi 15 % Afghánců mezi 15–40 lety je závislých na tvrdých drogách. Doporučujeme rovněž využití článku o této zemi z pera zkušené reportérky Petry Procházkové v knižním vydání *Cestománie III* (Kartografie 2007).

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá v mapách oblast jihozápadní Asie, určí její geografickou polohu v zeměpisné síti a polohu vůči sousedním státům;
- popíše s pomocí map přírodní poměry a přírodní zdroje jihozápadní Asie;
- posoudí hospodářský a politický význam oblasti jihozápadní Asie současném světě, porovná s ostatními oblastmi Asie;
- určí lokality se stálým politickým, náboženským a národnostním neklidem, zhodnotí jejich příčiny;

Od kočovného pastevectví po ropu

Pro označení asijských regionů se často používají i další obecné orientační názvy - *Blízký, Střední*, a také *Dálný východ*, vycházející z historických, geografických a politických postojů určité kultury, v tomto případě evropské. Jsou to typické příklady tzv. etnocentrismu, v případě evropského pohledu se jedná o europocentrismus. Jmenované názvy vycházející většinou ze západoevropské optiky z doby koloniální éry. Jejich vymezení a ohraničení je většinou neurčité a často se vzájemně pod uvedenými názvy překrývá. To proto, že se názvy oblastí vyvíjely v různých historických dobách podle znalostí geografických objevů v Asii a podle momentální situace záboru koloniálních území v Asii. Každopádně se v evropském Středomoří již od starověku uvádí a zvýrazňuje klíčové slovo východ (Východ-Orient), uvádějící asijské geografické a kulturní oblasti směrem na východ od středomořské, později od západoevropské oblasti a obecně od evropského světadílu. Uvedené pojmy *Blízký, Střední* a *Dálný východ* se rozšířily v době druhého britského impéria jako názvy pro všechny asijské země na východ od něho. Před první světovou válkou termín *Blízký východ* označoval poměrně blízké země včleněné do Osmanské říše. Termín *Střední východ* se používal z britského pohledu pro oblast jižní a střední Asie, *Dálný východ* pojímal země podél Tichého oceánu. Mnoho evropských jazyků, včetně češtiny, si toto britské pojetí části světa osvojilo. Použití těchto výrazů vyvolává žádaný dojem geografické a kulturní odlišnosti Evropy od Asie. Z toho důvodu pojem *Dálný východ* nikdy nezahrnoval Austrálii nebo Nový Zéland, které jsou historicky a kulturně spjaty s britskou (západní) společností, přestože jsou z evropského pohledu ještě dále na východ než sama východní Asie. *Dálný východ* v tomto smyslu je srovnatelný se s výrazem *Východ-Orient* v pojetí známém v evropském Středomoří již od starověku, jak výše uvedeno.

Region jihozápadní Asie se považuje za jednu z kolébek světové civilizace a kultury. Právě v tomto geografickém prostředí vznikly již ve starověku vyspělé kulturní okruhy a první státní útvary. Formovala se zde *tři světová náboženství*, přičemž ta pozdější vždy čerpala z ideologie a tradic těch starších. Přestože dnes má v regionu rozhodující vliv nejmladší

z těchto náboženství, *islám*, jsou pro charakter života a kulturní krajiny také přítomné vlivy *judaisu* a *křesťanství*. Při uvádění informací o regionu jihozápadní Asie ve sdělovacích prostředcích se používají běžně názvy *Přední Asie*, *Blízký východ*, *Střední východ* (psáno i *blízký*, *střední východ*). Pokusme se orientovat při jejich geografickém a kulturním vymezení a ohraničení.

Za státy *Přední Asie* bývají geograficky označovány Turecko zaujímající fyzicky poloostrov Malá Asie (území Anatólie), dále země tzv. Blízkého východu (viz dále), země Arabského poloostrova včetně Iráku a někdy se do této oblasti zařazují i tzv. Íránské země (Írán = bývalá Persie a Afghánistán). Z koloniálního období, zejména z britského a obecně západoevropského pohledu pocházejí pro region jihozápadní Asie názvy *Blízký východ* a *Střední východ*. V angličtině a v dalších západoevropských jazycích oba pojmy více méně splývají, jmenované území se označuje jako *Middle East*, česky tedy střední východ. Za země Blízkého východu se označují Evropě nejbližší asijská území na východě Středozemního moře, tradičně ostrov Kypr, dále arabské státy při pobřeží Středozemního moře: Sýrie, Libanon, Jordánsko, a také dnešní Izrael. Tato součást Blízkého východu se historicky označuje také jako *Levanta* (odtud levantské státy). V užším slova smyslu dnes Levanta zahrnuje území historické Palestiny a dalších přilehlých území. Původně je to historicko-geografický název pro velkou oblast jižně od pohoří Taurus, na západě ohraničené středomořským pobřežím, na jihu Arabskou pouští při pobřeží Rudého moře a horní Mezopotámií (dnes Irák) na východě. K Levantě se již nepočítají oblasti Kavkazu ani Arabského poloostrova nebo turecké Anatólie na poloostrově Malá Asie, ačkoliv v historii zaujímal také oblasti Kilíkie, pobřežní území na jihu Malé Asie. Sinajská poušť se uvádí buď jako součást Levanty nebo jako hranice mezi Levantou a severním Egyptem. Ve větším rozsahu představuje oblast Levanty všechny středomořské oblasti na východ od Itálie, především pak pobřežní oblasti. V dobách, kdy se obchod mezi západní Evropou a východním Středomořím nazýval levantský, označovala se za Levantu i pobřežní města Řecka, Egypta a dnešní turecké Anatólie. Termín Levanta byl použit poprvé v angličtině roku 1497 pro označení „zemí východně od Benátek“. Tvar slova je však mnohem starší, označuje směr východu slunce. Je ekvivalentní k arabskému výrazu „Mašrik“ = Země, kde vychází slunce.

V širším pojetí zahrnuje dnes pojem Blízkého východu nejen uvedenou oblast Přední Asie (v územním rozsahu viz výše), ale také země severovýchodní Afriky: Egypt a Súdán, popřípadě všechny státy severní Afriky. Demografický informační portál Blízký východ prezentuje v současnosti na internetu celkem 20 dnes existujících států, ve kterých žije zhruba 350 milionů obyvatel. Náleží sem 6 severoafrických států: Alžírsko, Tunis, Maroko, Libye, Egypt a Súdán, dále celkem 14 západoasijských států: Bahrajn, Irák, Izrael, Jemen, Jordánsko, Katar, Kuvajt, Libanon, Omán, Pásmo Gazy – Palestinský stát, Saúdská Arábie, Spojené arabské emiráty, Sýrie a Turecko.

Středním východem Britové původně označovali nejčastěji země tzv. Íránské země (tj. Írán a Afghánistán) jako spojovací článek mezi Přední Asií, tj. včetně zemí Blízkého východu, Kavkazskem a jižní Asií, reprezentovanou „perlou či diamantem na koruně britského impéria“, Indií. Později anglický výraz *Middle East* označoval často celé široké území v jihozápadní Asii mezi Evropou a Pákistánem. V některých dalších britských pramenech, zejména v období 1. světové války ve 20. století, se do oblasti tzv. pravého Středního východu zahrnovala také střední Asie (v dnešním pojetí, ale také i v pojetí tzv. Centrální Asie, viz dále), spolu s ní také kolonie Britské Indie (tedy i s dnešním Pákistánem, Bangladéšem a Šrí Lankou), představující oblast jižní Asie. Tento pohled byl ovlivněn britským pojetím asijského Dálného východu (viz dále). V ostatní západoevropské literatuře se často pod označením Střední východ uvádějí i země Arabského poloostrova včetně Iráku nebo celá oblast Blízkého východu (v nejširším pojetí viz výše). Zbývá jen dodat, že Britové a ostatní evropské velmoci v době koloniální éry používali pod vlivem své optiky kromě pojmů Blízký a Střední východ ovšem i označení

Dálný východ. Termín označoval takto všechny asijské země na východ od Britské Indie. V dnešní podobě se jím u nás nejčastěji uvádí tichomořská pobřežní oblast Ruska (tzv. ruský dálný východ), ale původně zahrnovalo v širším pojetí i prakticky celou pobřežní oblast Asie podél Tichého oceánu. Patřila do ní celá východní Asie tj. východní území Ruska, celá Čína, Japonsko a Korea. Také se často do Dálného východu počítala i úplná oblast jihovýchodní Asie (tj. země na poloostrově Zadní Indie, na Malajském poloostrově a ostrovní státy jihovýchodní Asie, Indonésie a Filipíny). Někdy používali Britové pro Střední východ nebo jeho část také pojmy *Vysoká (vysoká) Asie* nebo *Centrální (centrální) Asie* (rovněž švédský cestovatel Sven Hedin a ruský cestovatel Nikolaj Michajlovič Prževalskij). Bylo to pro označení vysokých asijských pohoří alpínsko-himálajského systému na sever od indického subkontinentu (Himálaj, Transhimálaj, Karakoram), Tibeteské plošiny a přiléhajících pouštních pánví na území dnešních států: Čína, Nepál, Indie, Pákistán. Někdy se do nejširší oblasti Centrální Asie zařazovala i území dnešního Mongolska a území států dnes chápané a vymežované střední Asie na území bývalého Sovětské svazu. Jedná se o oblast mezi Kaspickým mořem a pohořím Altaj, ohraničenou na jihu pohořími alpínsko-himálajské soustavy a tvořenou pěti postsovětskými státy, tj. Kazachstánem, Tádžikistánem, Kyrgyzstánem, Uzbekistánem a Turkmenistánem. Takto je geografické pojetí regionu střední Asie definováno v poslední kapitole této učebnice na str. 66 – 67. Ruský důstojník a cestovatel Nikolaj Michajlovič Prževalskij (1839-1888), kterými se svými asijskými výzkumy řadí mezi nejvýznamnější osobnosti na tomto poli, rozlišoval ovšem přesněji mezi pojmy Střední (střední) Asie a Centrální (centrální) Asie. Podle něj Střední Asie zahrnuje dnešní Kyrgyzstán, Tádžikistán, Uzbekistán, Turkmenistán, jih Kazachstánu, východní Turkestán (část dnešní ujgurské autonomní oblasti Xinjiang - Sin-t'iang v Číně) a západní části Tibetu. Do Centrální Asie zařazoval severovýchodní část dnešního Kazachstánu, Burjatsko (dnes v Ruské federaci na východní Sibiři při hranicích s Mongolskem), území dnešního Mongolska, čínského Vnitřního Mongolska a východního Tibetu. Do Centrální Asie zařazují jiné prameny i severní části dnešního Afghánistánu, Íránu a Pákistánu. Švédský geograf a cestovatel Sven Hedin (1865-1952), objevitel a průzkumník Transhimálaje, severotibetských horských systémů, pánevních a pouštních oblastí v Turkestánu, zavedl pro území Mongolska, Tuvy (dnes území Ruské federace u hranic s Mongolskem), Altaje, Xinjiangu a Tibetu také příhodný název *Vnitřní (vnitřní) Asie*.

Z uvedeného výkladu je zřejmé, že pojmy Blízký, Střední, Dálný východ, ale i Přední, Střední a Centrální Asie, jsou z hlediska geografické regionalizace i z hlediska lingvistického zakotvení v českém jazyce velmi pružné, a tím i často problematické. Pro použití těchto pojmů ve školním zeměpisu lze doporučit podle jazykových odborníků ***souhrnné používání názvů Blízký a Střední východ jako označení pro celý region jihozápadní Asie***. Tedy tak, jak je vymezeno i v naší učebnici Zeměpis světa 2. Zařadit do výuky všechny státy regionu jihozápadní Asie z časových důvodů nelze. Bylo však obtížné vybrat tři státy, které by představovaly jakési modelové země. Izrael jsme zvolili proto, že jde o zemi zcela výjimečnou v této oblasti. Turecko přes veškeré potíže zaznamenává výrazný pokrok a je příkladem nearabské země s obyvatelstvem vyznávajícím islám. Saúdská Arábie je typickým představitelem arabských států zbohatlých těžbou ropy.

Izrael vznikl jako jediný nemuslimský stát v této oblasti r. 1948 na základě rozhodnutí OSN z r. 1947 rozdělením britského mandátového území Palestina na arabský (nebyl vytvořen) a židovský stát. Ten byl od počátku ohrožován svými arabskými sousedy (války v letech 1948 - 1949, 1956, 1967, 1973). V roce 1979 uzavřel separátní mír s Egyptem a uspořádal své vztahy s Jordánskem. Přetrvává však napětí na hranicích s Libanonem a Sýrií. Od r. 1981 okupuje Izrael Golanské výšiny. Roku 1993 byla uzavřena dohoda s Organizací pro osvobození Palestiny (OOP) o vytvoření autonomního palestinského území v pásmu Gazy a části Západního břehu Jordánu.

Proti mírové dohodě trvale vystupují palestiniští extrémisté v čele s islámským fundamentalistickým hnutím Hamas, ale i izraelští extrémisté. V r. 1994 byla podepsána historická mírová dohoda mezi Izraelem a Jordánskem. Vztahy Izraele a Palestinců (a celého arabského světa) zůstávají však dále napjaté a další vývoj na Blízkém východě je velmi nejasný. Výklad je nezbytné aktualizovat podle vývoje situace v této oblasti. Využít opět doporučujeme příslušnou kapitolu z Ohnisek napětí ve světě.

Z hlediska historie by bylo třeba se zmínit o holocaustu (holocaustu, vyvraždování, genocidě Židů nacisty) za druhé světové války a o přistěhovalecké vlně po roce 1989 z bývalého Sovětského svazu. To však vzhledem k velkému rozsahu učiva ponecháváme na učiteli.

Role Turecka, které je členem NATO, výrazně vzrostla v této části Asie po porážce Iráku vojsky OSN v roce 1991. Problém kurdské menšiny však narušuje vnitřní stabilitu země a ovlivňuje i její vnější vztahy včetně zájmu o vstup do Evropské unie. Cílem Kurdů, kteří žijí také na území Iráku a dalších států, je vyhlásit samostatný stát. Jejich teroristické útoky přímo ohrožují cestovní ruch v Turecku.

V rozšiřujícím učivu doporučujeme věnovat pozornost objasnění podstaty, těžby a využití ropy. Ropná pole se v jihozápadní Asii vyskytují např. v hlubokých sedimentárních pánvích podél okraje pohoří Zagros. Pro hromadění ropy jsou zde optimální podmínky. Zdejší uložené horniny jsou porézní, snadno propustné (rozpukané břidlice, pískovce, vápence). Naopak podloží antiklinály budují nepropustné horniny, stejně jako nadloží. Propustné horniny byly uzavřeny mezi tyto dvě nepropustné vrstvy v době, kdy ropa vznikala. V jihozápadní Asii jsou to především horniny uložené ve druhohorách v období jury a křídly. Jde o již zmíněné břidlice, které vznikly stlačením bahnitých sedimentů. Většina nosných ropných sedimentů vznikala z mořských sedimentů, které jsou bohaté na organický materiál.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- lokalizuje na mapách vybrané státy v oblasti;
- určí v mapách hlavní sídelní a hospodářská střediska, hlavní lokality s těžbou ropy, největší přístavy a střediska cestovního ruchu;
- charakterizuje obyvatelstvo, sídla, hospodářství, kulturní a náboženské tradice a předpoklady pro cestovní ruch;
- vyhledá území Turecka a Kypru v mapách, určí jeho geografickou polohu v oblasti;
- posoudí hospodářský a politický význam Turecka a Kypru, jejich vztah k Evropě;
- určí příčinu a následky politického neklidu v Turecku a na Kypru;

Za kavkazským hřebenem

V této kapitole se setkáváme s první z postsovětských oblastí. V učebnici se prakticky nezmiňujeme z nedostatku místa o rozpadu Sovětského svazu (SSSR). Přednost jsme dali konkrétnímu geografickému výkladu o jednotlivých regionech. Považujeme však za vhodné, aby učitel doplnil výklad o dřívější existenci Sovětského svazu, jeho rozpadu a vzniku Společenství nezávislých států (SNS). Sovětský svaz vznikl v roce 1922 a později jej tvořilo 15 svazových republik. Rozpadl se v roce 1991. Současně v prosinci 1991 vytvořilo jedenáct států bývalého Sovětského svazu (kromě pobaltských států a Gruzie) značně volný svazek Společenství nezávislých států. V roce 1993 vystoupil ze společenství Ázerbájdžán a naopak požádala o členství Gruzie. Ázerbájdžán však ještě ve stejném roce se opět stal členem, takže v současnosti (1996) stojí mimo SNS z bývalého Sovětského svazu jen tři pobaltské

republiky.

Arménie, na jejímž území vznikaly první státní útvary již od starověku, má pohnutou minulost spjatou s historií Turecka a Ruska. V 17. stol. byla Arménie rozdělena mezi Turecko a Persii. V roce 1828 byla východní část připojena k Rusku. Především turecký postup vůči snahám Arménů o osamostatnění lze nazvat genocidou. Roku 1918 vznikl konečně v obou částech Arménie (turecké i ruské) samostatný stát. Ten však neodolal turecké a sovětské agresi v roce 1920. V rámci Sovětského svazu byla v roce 1922 vyhlášena ruská část Arménie za součást Zakavkazské SFSR a po jejím zrušení v roce 1936 vznikla Arménská SSR. Svrchovanost vyhlásila Arménie v roce 1990 a svoji nezávislost v roce 1991. Také Ázerbájdžán měl nelehkou historii. Jeho severní část anektovalo Rusko v roce 1828, zatímco jižní se staly součástí Persie (dnešního Íránu). V roce 1918 vznikl v ruské části nezávislý stát, jehož historie však měla krátké trvání - do roku 1920. Od roku 1922 byl stejně jako Arménie součástí Zakavkazské SSR, v roce 1936 vznikla po jejím zrušení Ázerbájdžánská SSR. V roce 1991 vyhlásil Ázerbájdžán nezávislost a stal se též zakládajícím členem SNS.

V učebnici je velmi zjednodušen výklad vnitřní situace v Zakavkazsku. V první řadě není vyřešen konflikt mezi Arménií a Ázerbájdžánem o arménskou enklávu v Náhorním Karabachu (Arcach) v Ázerbájdžánu, který začal v r. 1988. Náhorní Karabach je od r. 1923 autonomní oblast Ázerbájdžánu. Většinu obyvatelstva tvoří Arméni. Činí si na něj nárok oba státy. V současnosti je Náhorní Karabach obsazen Armény. V souvislosti s tímto konfliktem však roste její izolace.

Gruzie je ze všech zakavkazských států nejroztříštěnější vnitřními konflikty. Vedle střetnutí v Abcházii přetrvává konflikt v jižní Osetii. Cílem obou je vyhlášení nezávislosti na Gruzii. Abcházské síly trvale kontrolují část území Abcházie od roku 1993, kdy jim v ofenzivě pomohla neoficiálně i ruská armáda. Mír sjednaný pod patronací OSN zajistil Abcházii politickou autonomii.

Vedle faktorů uvedených v učebnici brání rozvoji hospodářství i vysoká korupce státního aparátu (zvláště v Ázerbájdžánu), která samozřejmě odrazuje, společně s nejistou politickou situací, nepostradatelné zahraniční investory.

Arménie trpí akutním nedostatkem energie, což je výsledkem uzavření jaderné elektrárny v Medzamoru v roce 1989. Navíc opakované sabotáže poškodily plynovod přicházející z Gruzie, takže Jerevan zůstal bez zdroje tepla a teplé vody.

Lepší orientaci ve složité problematice Zakavkazska i Předkavkazska umožní prostudování příslušné kapitoly v příručce Ohniska napětí ve světě, která ukazuje na pozadí všech problémů této oblasti a dovádí výklad o vývoji až do roku 2007. Další vývoj by měli vyučující sledovat ze sdělovacích prostředků, protože situace zde zdaleka není ustálená.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá území zakavkazských států v mapách, určí jejich geografickou polohu v oblasti;
- popíše s pomocí map přírodní poměry Zakavkazska;
- posoudí hospodářský a politický význam zakavkazských států;
- určí příčinu zdrojů politického neklidu v Zakavkazsku;
- určí v mapách hlavní sídelní a hospodářská střediska a střediska cestovního ruchu;
- charakterizuje obyvatelstvo, kulturní a náboženské tradice a předpoklady pro cestovní ruch.

Chudá současnost pohádkového Orientu

Region střední Asie je geograficky nejednoznačně vymezené území. Alexander von Humboldt (1769-1859), slavný německý přírodovědec a cestovatel, vymezil střední Asii jako oblast, zahrnující v rovnoběžkovém směru celých deset zeměpisných šířkových stupňů, od 39,5 ° s.š. do 49,5 ° s.š., přičemž západní hranici regionu určuje pobřeží Kaspického moře a východní hranice je mnohem méně výrazná a dosahuje až k pohoří Altaj. Ruský cestovatel Nikolaj Michajlovič Prževalskij (1839-1888) rozlišuje pojmy a územní rozsah Střední a Centrální Asie. Blíže o tom bylo pojednáno v obsahu této příručky pro kapitolu učebnice „*Od kočovného pastevectví po ropu*“ v souvislosti s různými alternativními názvy pro region jihozápadní Asie. V současnosti je dohoda o vymezení regionu střední Asie jednodušší a vychází z ruských geografických a encyklopedických pramenů. To proto, že se jedná o území bývalých středoasijských republik bývalého Sovětského svazu. Dnes sem tedy takto patří pouštní Turkmenistán, hornatý Kyrgyzstán, historickými památkami nejbohatší Uzbekistán a velehorský Tádžikistán. V případě Kazachstánu je situace poněkud komplikovanější. Do regionu střední Asie náleží z geografického hlediska pouze jeho jižní část. Některá geografická literatura řadí do regionu střední Asie také Afghánistán a ujugurskou autonomní oblast Xinjiang [Sin-t'iang] v Číně, část historického území Turkestánu. V naší učebnici Zeměpis světa 2 používáme pro vymezení regionu střední Asie zjednodušující regionalizaci zahrnující celá území 5 středoasijských států - Kazachstánu, Turkmenistánu, Kyrgyzstánu, Uzbekistánu a Tádžikistánu.

Didakticky se jedná o velice obtížnou kapitolu. V základním učivu doporučujeme zabývat se všeobecnou charakteristikou celé oblasti a vzhledem ke zcela výjimečnému postavení Kazachstánu věnovat pozornost této zemi v rozšiřujícím učivu. Je zajímavé, že ekonomické reformy a přechod k tržnímu hospodářství probíhají nejrychleji v zemi, která byla nejvíce postižena rozpadem Sovětského svazu – v Kyrgyzstánu. Připomínáme velkou nezaměstnanost v celé oblasti, která souvisí se stavem ekonomiky. Také přirozená reprodukce obyvatelstva je značně vysoká a podobná jihozápadní Asii. Zdůrazňujeme islámské vyznání většiny obyvatelstva. Turistický význam mají středověká islámská města Samarkand, Buchara a Kira. Úroveň turistického ruchu v této oblasti je však vzhledem k nestálé politické situaci nízká.

Žákům je třeba přiblížit obrovskou rozlohu Kazachstánu, který je v pořadí států světa podle rozlohy na devátém místě a ve Společenství nezávislých států na druhém. Málo se uvádí, že vedle Ruské federace a Turecka je Kazachstán třetí zemí, která leží na území dvou světadílů – Asie i Evropy. Do Evropy přesahuje dokonce mnohem větším územím než Turecko, až k deltě Volhy.

Po Rusku a Ukrajině je třetím nejprůmyslovějším státem tohoto společenství, vyniká především v těžbě a zpracování nerostných surovin a hutnictví barevných kovů. Dříve často uváděná těžba v Karagandské pánvi již není největší, byla předstížena těžbou v Ekibastuzské pánvi na severovýchodě Kazachstánu. Vedle zmiňovaných ekologických zátěží v této zemi (rostoucí sucho v oblasti Aralského jezera, které způsobuje vysoké koncentrace pesticidů i zasolení a větrná eroze v zúrodněném stepním pásu), je třeba ještě doplnit radiační zátěž na zkušebním jaderném polygonu v Semipalatinsku. Velké znečištění způsobuje i průmysl. Byl v zemi vybudován velice rychle po roce 1940. Ve druhé světové válce sem sovětské vedení přesunulo továrny ze západu, aby zde mohla pokračovat válečná výroba a průmyslová zařízení nepadla do rukou fašistickému Německu. Za zmínku stojí ruský kosmodrom Bajkonur ležící na území Kazachstánu.

Pozornost doporučujeme věnovat Aralskému jezeru jako exemplárnímu příkladu negativních důsledků lidské činnosti s rozsáhlými následky na přírodní i sociální sféru rozlehlé přiléhající oblasti.

Možné rozpracované zeměpisné školní výstupy:

Žák

- vyhledá v mapách území Kazachstánu a dalších států střední Asie, určí jejich geografickou polohu v Asii;
- popíše s pomocí map přírodní poměry těchto států a zdroje nerostných surovin;
- zhodnotí a srovná jejich hospodářský a politický význam, problémy přechodu k tržní ekonomice;
- určí v mapách hlavní sídelní a hospodářská střediska a střediska cestovního ruchu;
- charakterizuje obyvatelstvo, vybraná sídla, hospodářství, kulturní a náboženské (islámské) tradice a předpoklady pro cestovní ruch.

5. Řešení vybraných otázek a úkolů z jednotlivých kapitol

Učebnice Zeměpis světa 2 obsahuje přes 450 otázek a úkolů, které poslouží k procvičování a upevňování učiva. Za každou kapitolou je nejméně 10 otázek a úkolů, které jsou sestaveny tak, aby bylo možno na ně odpovídat pomocí textu učebnice nebo na základě použití pomocných materiálů - tabulek, map apod. V některých kapitolách se objevují pro zpestření hádankářské hrátky. Pro snadnější orientaci uvádíme některá vybraná řešení:

Strana 7 - otázky: 2 - Velké Medvědí, Winipežské, Erijské, Huronské jezero, 9 - c), 10 - c), 11 - b), přesmyčka - Mackenzie, Florida, Ontario

Strana 11 - doplňovačka: tajenka - Kanada

Strana 15 - otázka 6: chemický - Houston, letecký - Seattle, automobilový - Detroit, textilní - Los Angeles; doplňovačka: tajenka - Los Angeles

Strana 17 - Roháček: tajenka - Lincoln

Strana 23 - otázky: 7 - a), c), 8 - b), hřebenovka: tajenka - Aconcagua

Strana 25 - otázka 9 - b)

Strana 27 - otázky: 7 - b), 8 - a), roháček: tajenka - zlato

Strana 29 - roháček: tajenka - llanos

Strana 31 - doplňovačka: tajenka - karneval

Strana 33 - otázka 8 - a) nandu, b) ječmen, c) Caracas

Strana 35 - otázky : 1 - b), 8 - asi 38° zem. šířky = asi 4200 km

Opakování na str. 36 - 37:

otázky: 31 - a) Philadelphie, b) Seattle, c) New Orleans, d) Montreal; 55 - Peru, Venezuela, Kolumbie, Uruguay, Argentina, 56 - Brasília, Santiago, Quito, Havana, Panama

Snímek na str. 36 nahoře - ledovcem nepokrytá část jižního Grónska v subpolárním podnebném pásu. Str. 36 dole - kaktusové porosty na polopoušti ve středním Mexiku.

Na str. 37 nahoře - část centra New Yorku, jednoho z největších světových velkoměst. Str. 37 dole - tropický deštný les v Pobřežní Kordilleře ve Venezuele.

Strana 41 - otázky 9: Taklamakan - b), Balchaš - c), Džugdžur - b)

Strana 45 - doplňovačka: tajenka - tajfun

Strana 49 - osmisměrka: Kawasaki, Honda, Sony, Nikkon, Nisan, Yamaha, Seiko, Toyota, Mazda

Strana 51 - otázka 10: Soul 36° s. š., 126° v. d., Krungthep 13°

s. š., 101° v. d., Victoria 22° s. š., 114° v. d., Kuala Lumpur 3° s. š., 104° v. d.; roháček: tajenka - Siam

Strana 55 - otázka 6: Luzon, Mindanao - Filipíny, Timor – Indonésie, Východní Timor

Strana 59 - doplňovačka: tajenka - Nehrú

Strana 63 - doplňovačka: tajenka - Kurdistan

Strana 65 - otázka 10: Baku 40° s. š., 50° v. d., Jerevan 40° s. š., 45° v. d., Tbilisi 42° s. š., 45° v. d.; roháček: tajenka - Ararat

Strana 67 - otázka 11: Almati, Karaganda - Kazachstán; Taškent, Samarkand, Buchara - Uzbekistán; Biškek - Kyrgyzstán; Ašchabád - Turkmenistán

Opakování na str. 68 - 69:

otázky: 10 - a) Cejlon, b) Hokkaidó, c) Sumatra, 14 - a) nížina, b) plošina, c) vysočina, d) plošina, e) pohoří, f) pánev, g) nížina, 22 - Arabské moře, Žluté moře, Japonské moře, Karské moře, 40 - Malajsie, Thajsko, Indonésie, Myanma (Barma), Filipíny, Vietnam, 44 - Karáčí 25° s. š., 67° v. d., Bombaj 19° s. š., 74° v. d., Kalkata 22° s. š., 88° v. d., Dháka 24° s. š., 90° v. d., 49 - Damašek (Dimašk), Jeruzalém (Yerushalyim, Jerušalajim), Baghdád, Rijád, Teherán, Ankara
Snímek na str. 68 - deskovité kořeny stromového gigantu v tropickém deštné lese ve Vietnamu. Na str. 69 nahoře - ledovcové hřiby na ledovci Khumbu v Himálaji, v oblasti Mt Everestu, uprostřed - pastevci na stepích Mongolska, dole - průmyslové město Numazu, součást japonské megalopole na ostrově Honšú

6. Doporučené činnosti v průběhu výuky:

- Orientace na atlasových a nástěnných mapách, čtení map.
- Činnosti se zeměpisnými pracovními sešity Nakladatelství České geografické společnosti.
- Činnosti s vybranými obrazovými materiály, statistickými podklady v tabulkách učebnice a v jiných příručkách a vybranou literaturou.
- Projekce filmů, diapositivů a videopořadů k tematice.
- Činnosti s internetem – vyhledávání informací a jejich analýza, řešení problémových úloh s regionálně geografickou tematikou světadílů a oceánů.
- Projektové vyučování – organizace, vyhledávání a hodnocení informací, řešení úkolů s regionální tematikou zeměpisu světadílů (Amerika, Asie) v krátkodobých školních zeměpisných projektech (například projekt cestovních kanceláří s přípravou itineráře cest po zemích Ameriky a Asie).

7. Doporučená literatura a podklady, práce s internetem

V prvním tištěném vydání Příručky k učebnici zeměpisu Zeměpis světa 2 jsme uváděli k Americe a Asii doporučenou odbornou a populární literaturu, a také některé vybrané cestopisy. Každý z uvedených titulů literatury přispíval svým způsobem k obohacení informací k dané tematice. Protože však tento zdroj informací velmi rychle zastarává a přístup k němu je často problematický, neuvádíme jej již v druhém vydání této příručky.

Na místo toho věnujeme více pozornosti aktuálně modernímu zdroji geografických informací – **internetu**, respektive internetovým stránkám sítě **Word Wide Web** (www, v doslovném překladu „celosvětově rozprostřená pavučina“). Ty poskytují nekonečně velké množství aktuálních geografických informací, které můžeme využít i při výuce regionálně geografické tematiky, obsažené v učebnici Zeměpis světa 2.

Jak se nejlépe na internetu dostat k hledané informaci? K tomu slouží takzvané vyhledávače, tedy programy, jejichž pomocí můžeme zjistit, co která www stránka obsahuje. Jestliže známe objekt nebo problém, ke kterému potřebujeme najít na internetu informace, ale neznáme žádnou konkrétní www adresu týkající se našeho problému, musíme využít některou z vyhledávacích služeb. Takové služby nám po zadání klíčového slova vyhledají (zobrazí) stránky s tematikou, která by se měla týkat zadaného problému, a to již s konkrétními adresami.

Doporučené adresy českých vyhledávacích služeb:

<http://www.atlas.cz>

<http://www.centrum.cz>

<http://www.quick.cz>

<http://redbox.cz>

<http://seznam.cz>

<http://www.uzdroje.cz>

Doporučené adresy některých světových vyhledávacích služeb:

<http://www.altavista.com/>

<http://www.go.com/>

<http://www.infoseek.com/>

<http://www.yahoo.com/>

Ve vyhledávacích hledáme informace z regionální geografie nejčastěji podle **klíčových slov**. Do vyhledávacího rámečku zvoleného vyhledávače zadáme klíčové slovo, nejlépe v uvozovkách, například „Arktida“. Potvrdíme na klávesnici tlačítkem „Enter“. Vyhledávač prohledá www stránky a předá nám informaci, kolik odkazů na dotyčné klíčové slovo bylo na www stránkách nalezeno. Zobrazí se jednotlivé odkazy s adresou a s několika prvními řádky z nalezené www stránky. Kliknutím myši na název stránky se dotyčná stránka zobrazí a můžeme si přečíst informace v ní obsažené. Tlačítkem Zpět – Back se vrátíme o krok zpátky, tj. k seznamu stránek se zvoleným klíčovým slovem. Můžeme číst další stránku.

Velkým problémem internetu je skutečnost, že www stránky a jiné dokumenty může zhotovovat každý, kdo má přístup k serveru. Proto se zde nalézají jak naprosto profesionálně zhotovené stránky se seriózními informacemi, tak také amatérsky a neodborně sestavené stránky, které mohou prezentovat mylné informace. Proto by měl učitel při práci s internetem ve škole na tento problém žáky upozornit.

Některé doporučené internetové adresy s tematikou zeměpisu oceánů a světadílů, obsaženou v učebnicích Zeměpis světa 1 - Zeměpis světa 3:

<http://www.zemepis.com>

Jedná se o geografický server, jehož nejdůležitějšími rubrikami jsou „Atlas světa“ s encyklopedicky pojatými informacemi o státech světa a rubrika „Světová čísla“.

<http://www.mzv.cz>

Jedná se o oficiální stránky Ministerstva zahraničních věcí České republiky. Na první pohled by na této adrese nikdo nehledal užitečné materiály pro hodiny zeměpisu. Kromě aktuálních Informací o samotném ministerstvu, jeho struktuře a aktivitách oceníme zejména dvě rubriky. Všichni cestovatelé ocení rubriku „Cestujeme do zahraničí“, kde jsou soustředěny podstatné praktické informace o vstupu a pobytu v zahraničních zemích. Pro učitele zeměpisu je nejdůležitější dolní rubrika „Encyklopedie států“, která představuje praktickou regionální encyklopedii států světa. Člení se do několika částí, které poskytují souhrnné i detailní informace o teritoriu příslušných zemích v mnoha tematicky pojatých informačních rubrikách. Pro potřeby výuky zeměpisu lze vybrat mnoho užitečných údajů pro úkoly k samostatné práci žáků.

Použití při výuce zeměpisu: Tematický okruh: Regiony světa (Zeměpis světadílů a oceánů). Výhodou této rubriky je ucelenost a relativní aktuálnost uváděných informací. Tematiku lze využít i při rozšiřování a procvičování již probraného vzdělávacího obsahu. Žáci mohou v rámci skupinové práce, popřípadě dalších aktivit v rámci kooperativního způsobu učení s použitím internetu řešit problémové úkoly (počet skupin žáků podle počtu světadílů), popřípadě vytvářet kvízy nebo jiné produkty, a následně formou soutěže plnit jednotlivé zadané úkoly. Časová náročnost přípravy učitele: cca 20 minut na seznámení se s obsahem a volbu zvolené tematiky a úkolů k ní.

Poznáváme svět v číslech, příručka pro žáky a učitele všech stupňů a typů škol a všechny milovníky zeměpisu

Jedná se o titul našeho nakladatelství, vydaný v roce 2003. Příručka **Poznáváme svět v číslech** může při výuce regionální tematiky, obsažené v učebnici Zeměpis světa 1 (ale i v dalších titulech: Zeměpis světa 2, Zeměpis světa 3), podstatně pomoci v orientaci při vyhledávání, získávání, organizování a hodnocení potřebných geografických informací a zdrojů dat. I když množství základních údajů, číselných dat a statistických materiálů poskytují kolekce zeměpisných učebnic a mnoho podkladů je dostupných také, jak výše uvedeno, na internetu, obsahuje tato příručka soubor účelově vybraných, relativně aktuálních informací a dat v tabulkové i grafické podobě, odborně i metodicky vhodných pro výuku zeměpisu na základních a středních školách. Je sestavena v souladu se všemi platnými učebními dokumenty pro výuku zeměpisu respektive geografie na jmenovaných školách. Navíc obsahuje v závěru oddíl Metodické poznámky pro učitele s radami, jak využívat statistických materiálů, číselných a grafických dat, jak pracovat se zeměpisnými tabulkami, ale i s diagramy a kartodiagramy.

Publikace navazuje na dlouholetou tradici geografických tabulek vydávaných v minulosti pro potřeby výuky zeměpisu. Opírá se o seriózní dostupné statistické podklady a renomované ročenky, popřípadě atlasy. Při výběru a sestavování informací a dat v této příručce byly využity zejména tyto prameny:

- (Encyklopaedia) Britannica Book of the Year
- Calendario Atlante De Agostini
- CIA: The World Factbook
- Der Fischer Weltalmanach
- Population Reference Bureau: World Population Data Sheet
- The Statesman's Yearbook
- The World Almanac and Book of Facts
- UN: Demographic Yearbook
- World Bank: Atlas
- World Tourism Organization: Tourism Highlights